

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра історії та методики її навчання

**Жінка в соціальному та економічному житті
середньовічної Франції**

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня бакалавр
спеціальності 032 Історія та археологія
освітньої програми Історія та археологія:
історія. Європейські студії

Пинзару Катерини Сергіївни
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

Керівник доц. Церковна В.Г.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Рецензент _____
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Робота допущена до захисту
на засіданні кафедри історії та методики і
(назва випускової ка

протокол № 13 від «06» червня

Завідувач кафедри

Г. Томь - Гончарова Н.О.

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист
на відкритому засіданні ЕК

«27» червня 2024 р.

Оцінка

97

(за стобальною шкалою)

відмінно

(за традиційною шкалою)

Голова ЕК

Г. Томь - Гончарова Н.О.

(підпис)

(прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Джерельна база та методологія дослідження.....	7
1.2. Історіографія.....	13
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ЖІНКИ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ФРАНЦІЇ.....	20
2.1. Соціальне становище жінок.....	20
2.2. Правовий статус жінки за законодавчими нормами.....	28
РОЗДІЛ 3. РОЛЬ ЖІНОК В ПОЛІТИЧНОМУ ТА ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ ФРАНЦІЇ (VI-XV ст.).....	36
3.1. Місце жінки в політичній структурі Французького королівства.....	36
3.2. Основні сфери господарської діяльності жінок.....	45
ВИСНОВКИ	58
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА	64

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена значимістю питання про створення соціальних умов для найповнішої реалізації природних здібностей чоловіків та жінок як необхідної умови розвитку сучасного демократичного суспільства. Очевидно, що досягнення цієї мети пов'язане не лише із законодавчим забезпеченням рівноправності, а й із необхідними перетвореннями у ціннісній сфері.

Безумовно, активність жінки в науці, культурі, політиці, економіці зростає, але на побутовому рівні багато забобонів продовжують відтворювати уявлення, які найдокладніше освячені в історичній спадщині середньовіччя. Всі вони – про низькі здібності жінки до інтелектуальної діяльності, про властиві «жіночій природі» непрофесіоналізм, незрілість, пасивність, про неможливість розвитку жіночих переваг поза контролем з боку чоловіка – перешкоджають об'єктивному сприйняттю її ролі в сучасному світі. І якщо в рамках середньовічної культури такі уявлення були пов'язані із соціально значущими функціями, які жінка виконувала у специфічному культурному просторі тієї епохи, то сьогодні вони, швидше, перешкоджають реалізації жіночого потенціалу у різних сферах соціокультурного життя і, як наслідок, ведуть до втрат у потенційному рівні людського розвитку.

У дослідженнях медієвістів роль жінки в економічному, правовому та політичному житті суспільства, як правило, не є об'єктом уваги. Водночас, середньовіччя надає нам найповніше розроблені теоретичні побудови про призначення жінки, що дозволяють розглянути їх у співвідношенні з функціональною призначеністю в рамках суспільства Франції VI-XV ст. Саме тому видається необхідним осмислення цієї проблеми на новому теоретичному рівні з урахуванням попереднього досвіду її вивчення у світовій та вітчизняній історичній літературі. Також

наповнюється актуальністю сама постановка питання про те, яке місце насправді посідала жінка в середньовічному соціумі.

Мета роботи полягає у дослідженні ролі жінки в соціальному, політичному та економічному житті середньовічної Франції.

Для досягнення означеної мети були поставлені наступні **дослідницькі завдання**:

- розглянути історіографію з тематики роботи;
- проаналізувати джерела та методики, які були використані при написанні бакалаврської роботи;
- дослідити соціальне становище жінок в середньовічній Франції;
- визначити правовий статус жінки за законодавчими нормами;
- розглянути місце жінки в політичній структурі Французького королівства;
- провести аналіз основних сфер господарської діяльності жінок.

Об'єктом дослідження є французька жінка доби середньовіччя.

Предметом дослідження виступає соціальний та правовий статус жінки у середньовічній Франції, а також її роль у політичному та економічному житті королівства.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період VI-XV ст. Нижня межа (VI ст.) – це початок утворення французької середньовічної держави та оформлення її правових основ у «Салічній правді». Верхня межа (XV ст.) – утворення сильної централізованої королівської влади у Франції, що призводить до докорінних змін у суспільстві.

Територіальні рамки дослідження охоплюють у територію Королівства Франція у період середньовіччя.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що було систематизовано дані про роль жінки в соціальному, політичному та економічному житті середньовічної Франції.

Історіографію, джерела та методи дослідження розглянуто в Розділі 1.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали роботи можуть бути використані при викладанні Історії середніх віків, а також при підготовці рефератів, есе та просвітницьких заходів.

Апробація результатів дослідження. Аспекти досліджуваної теми були представлені у вигляді однієї статті у збірнику наукових праць.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (67 позицій). Повний обсяг кваліфікаційної роботи становить 68 сторінок, з яких 63 – основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Джерельна база та методологія дослідження

Для дослідження різних аспектів життя жінки в середньовічній Франції нами було залучено історичні різноманітні джерела. В основному це опубліковані документи. Їх можна поділити на кілька великих груп: законодавчі акти; теологічна література; твори середньовічних мислителів; художні твори епохи середньовіччя; тематичні збірки документів.

Перша категорія представлена перед усім так званими «варварськими правдами» («Алеманська правда», «Саксонське зерцало», «Салічна правда»). Найбільш важливою для нашого дослідження є остання, оскільки саме з неї починається середньовічна кодифікація законів на території Франції. Вважається, що Салічна правда була кодифікована за Хлодвіга, короля франків, який правив у V-VI столітті н.е. Салічна правда відрізняється кримінальної спрямованістю, переважно за злочини передбачалися штрафи *compositio*. Важливим для нас є те, що там є велика кількість статей про жінок. Наприклад, там ми знаходимо правило у тому, що дочки не успадковують землю. Звучало це приблизно так: «У землі салічній ніяка частина не дістанеться жінці у спадок, але вся земельна спадщина дістанеться чоловікові». Ця норма стала предтечою правила, за яким дочки королів у пізніші часи не успадковували корону. І вона успішно застосовувалася тоді, коли це було в чийхось державних інтересах. При цьому решту спадщини жінки могли отримувати. Розподіл спадщини відбувався в такий спосіб. Якщо вмирав чоловік, успадковували його батьки. Якщо батьків не було в живих, успадковували його сестри та брати. А якщо їх не було, то успадкували сестри батька. Решта історичних

фрагментів не дозволяє повною мірою розкрити юридичні тонкощі (Салическая правда, 1950).

Кутюми Бовезі або бовезькі кутюми – збірка звичаїв середньовічного французького права, що застосовувалися переважно в північно-східній частині Франції в провінції Бовезі. Вона була створений французьким юристом Філіпом де Бомануаром у 1282 р. В ній ми знаходимо велику кількість пунктів присвяченим правовому регулюванню статусу жінки у Франції XIII ст. (Бомануар, 1961)

Наступна категорія джерел нашого дослідження представлена теологічними працями середньовічних мислителів. Серед них можна згадати перед усім Августина Блаженного (354-430). Він вважав, що і чоловіча і жіноча душа створені за образом і подобою Бога; що ж до тілесних оболонки душі, то це справедливо лише щодо чоловіка – жіноче ж тіло пасивне і недосконале. Тому в чоловікові душа та тіло утворюють гармонійний союз, тоді як у жінці вони конфліктують; з цієї причини жінка була ближче до Сатани, ніж Адам. У жінці християнин любить те, що в ній є людського, і ненавидить те, що є жіночого, – так виражена ідея двоїстості жіночої природи у Августина. Велику увагу Августин приділив проблемі відповідальності чоловіка та жінки в історії гріхопадіння. Адам також несе відповідальність за первородний злочин. Якби це було не так, то він не мав б свободи волі, слідує сліпо за жінкою. Між тим саме в наявності свободи волі людина схожа на Творця. Перші люди могли не грішити, залишитися добрими та не померти, але вони згрішили, зловживали свободою, запламували душу гордістю та себелюбством; так з'явилося в світі зло. Тому вони відповідають спільно. Ця теза Августина надалі часто використовувався для захисту жінок (Августин Святий, 1996).

В роботах Тому Аквінського (1225-1274) чоловіче продовжує асоціюватися з формальним, активним, розумним початком, на протилежність пасивному, матеріальному жіночому. З цієї причини людина, наприклад, повинна визнавати свого батька більш досконалою, ніж свою матір,

оскільки розум, активність та форму вона не може отримати від матері. На думку філософа – головне призначення жінки – продовження роду, що є єдиною допомогою чоловікові, яка «посильна цій слабкій істоті». У рослин і нижчих тварин чоловіче і жіноче не мають чіткого розділення, тому що вони не містять діяльного або активного початку в собі та постійне поєднання із жіночим для чоловічого не є деструктивним. Чим досконаліша тварина, тим більшою мірою чоловіче та жіноче у його роді відокремлені один від одного. Тим більше це стосується людини, яка володіє розумом і покликана вести інтелектуальне життя. У ньому не тільки чоловіче та жіноче представлені в різних індивідах, а й жінку Бог творить окремо від чоловіка, дозволяючи їм з'єднуватись лише з метою продовження роду. Іншими словами, чим більш піднесене життя здатне вести ту чи іншу істоту, тим менше вона потребує жіночого початку і тим рідше йому необхідне злягання з ним. З іншого боку, філософ вважає, що про людську природу в цілому, і жінку зокрема, не можна говорити як про невдалу, оскільки вона є частиною природної інтенції, спрямованого творення. Таким чином, Тома вміло лавірує між визнанням за жінкою необхідного онтологічного статусу (Фома Аквінський, 2005).

Ще одну категорію джерел складають твори середньовічних мислителів. Жоффрау IV де Ла Тур Ландрі (1326-1404) – середньовічний французький письменник і воїн з Анжу, учасник Столітньої війни, відомий також як «Лицар Башти», автор «Книги лицаря де Ла Тура Ландрі, написаної в його доньках». Книга написана від першої особи французькою мовою і є прозовою збіркою повчальних новел і анекдотів з масою куртуазних правил і автобіографічних відомостей. Не маючи ні певної структури, ні закінченого сюжету, книга де Ла Тура складається з 142 розділів, що містять близько 150 повчальних прикладів, і стосується найрізноманітніших сторін життя сучасного автору суспільства, включаючи станові звичаї, релігійне виховання, сімейне життя, питання феодальної етики та ін. Будучи моралістом і консерватором, де Ла Тур не

тільки дає своїм дочкам настанови з приводу поведінкових норм, етикету, дотримання моди, а й наполегливо обтяжує їх рятівними порадами з приводу одруження, створення сім'ї, господарювання тощо, наголошуючи на необхідності, з одного боку, збереження доброчесності, а з іншого, власної гідності та дворянської честі. Обрамляючи свої повчання прикладами зі священної та мирської історії, а також з життя відомих їм осіб з ближнього та далекого оточення, Ла Тур Ландрі всіляко застерігає їх від знайомства з придворними челядками, здатними зганьбити їх ім'я, ілюструючи, в той же час, свої настанови фривольними історіями на кшталт Бокаччо. Давши дочкам кілька порад щодо вибору гідної партії, Ла Тур рекомендує їм у дусі своєї епохи ні в чому не суперечити майбутнім чоловікам. Критикуючи за безсоромність різних легковажних осіб, у тому числі, що відвертають хутром подоли своїх довгих суконь, Ла Тур радить дочкам носити зручний і практичний одяг загальноприйнятих фасонів, більш придатний для шанованих людей. Дбаючи про освіту дочок, Ла Тур також радить їм робити виписки з книг, що були у нього в бібліотеці, «таких як Біблія, Дії королів і хроніки Франції, Греції, Англії і багатьох інших чужих країн» (Ла Тур Ландри, 1991).

Чисто середньовічним видається погляд на жінку Еразма Роттердамського (1469-1536). Найвідоміша його робота – це філософська сатира «Похвала Глупоті». У ній легко і з гумором висміюється світ з погляду Глупоті. В цьому творі автор веде розповідь від самої Глупоті, яка виступає ще тим сексистом: «Чоловіки народжені для справ правління, а тому мали отримати кілька зайвих крапель розуму, необхідних для підтримки чоловічої гідності; з цієї нагоди чоловік звернувся до мене за настановою – як, втім, він чинить завжди, – і я відразу ж подала йому гідну раду: одружитися з жінкою, худобою незрозумілою і дурною, проте кумедною і милою, щоб вона своєю безглуздістю приправила й підсолонила тужливу важливість чоловічого розуму. <...> Якщо жінка навіть захоче уславитися розумною – хай як не старається – виявиться

подвійно дурую, немов бик, якого, розуму всупереч, ведуть на забій, – бо всяка вроджена вада лише посилюється від спроб приховати її під личиною чесноти. Правильно говорить грецьке прислів'я: мавпа завжди залишається мавпою, якщо навіть одягнеться в пурпур; так і жінка вічно буде жінкою, інакше кажучи – дурепою, хоч би яку маску вона на себе начепила. І все ж я не вважаю жінок настільки дурними, щоб образитися на мої слова, бо я сама жінка та ім'я моє – Глупоть» (Еразм Роттердамський, 1993).

Зовсім по-іншому дивиться природу жінки письменниця Христина Пізанська (1365-1430). В своїй «Книзі про Град Жіночий» (1405) вона повною мірою виклала погляди на сутність жіночої природи та роль жінки в суспільстві. Град Жіночий Христини – це притулок усіх гідних жінок, які зазнають несправедливості з боку чоловіків та суспільства. Зводити Град Жіночий, за Христиною, означає оцінити та захистити природу і чесноти жінок і спростувати всі несправедливі звинувачення пред'явлені жінкам та жіночій статі. Христина стверджує, що жінки такі як і чоловіки, і ні в чому не поступаються їм ні тілом, ні душею. Вона послідовно захищає права жінки, наприклад право бути освіченою, і наводить численні приклади освічених та гідних жінок. У цій роботі Христина Пізанська також обговорювала проблему спокута гріха Єви. Вона вважала, що хоч людська природа і низько впала через вчинок жінки, але потім внаслідок цього ж піднеслася набагато вище, оскільки завдяки Марії людина знайшла набагато більше, ніж втратив через Єву, – люди з'єдналися з Богом, чого ніколи не трапилося б, не здійсни прародителька свого провини. Тому люди як чоловіки так і жінки, повинні бути навіть вдячні Єві за її гріх, без якого зрештою вони не удостоїлися б честі спокути (Христина Пізанская, 1991).

Доповнюють джерельну базу роботи середньовічні твори художньої літератури. «Роман про Розу» – французька алегорична поема XIII ст., один з найпопулярніших творів, що став символом виродження

куртуазного кохання. Його перша частина була написана французом Гійомом де Лоррісом в 1240 р. і являла собою типовий зразок куртуазної поезії. Слава роману не була б такою великою, якби до нього в 1280 р. не написав продовження інший французький поет – Жан де Мьон. Минуло лише сорок років, але ми бачимо вже зовсім інше ставлення до жінки. Кохання займає центральне місце і в цьому романі – але не вірна, безкорислива, платонічна любов до недосяжної Прекрасної Дами, а любов тілесна. Той, хто хоче увійти в сад кохання, також повинен мати чесноти, але як ці чесноти відрізнялися від лицарського кодексу кохання куртуазного! Чесноти останньої – це якості, за допомогою яких лицар облагороджується. Згідно ж Жану де Мену, чесноти шанувальника – всього лише засіб полювання на жінку. Центральне місце посідає не поклоніння жінці, але жорстока зневага до її слабкостей. Самі жінки постають перед нами хитрими, аморальними, хтивими (Гійом де Лоррис, Жан де Мён, 2007). Трактат отримав великий резонанс і, як це не парадоксально, сприяв розвитку жіночого самосвідомості, стимулюючи пошуки контраргументів.

У цій роботі використані й інші оригінальні твори та першоджерела. З Анонімним французьким твір «П'ятнадцять радостей шлюбу» являє собою збірку кумедних історій про витівки підступних дружин та про їх легковірних чоловіків. Наскрізний мотив тут такий: шлюб – це рибальська сітка, куди потрапляють невдахи чоловіки. Жінка показана як така, що схильна до перелюбу, до пошуків коханців, і тут нічого не поробиш – така її природа (П'ятнадцять радостей брака, 1991). Книга Якова Шпренгера та Генріха Крамера «Молот відьом», так звана «священна книга», яка з посиланнями на Старий і Новий Завіти, з доказами, почерпнутими у авторитетів церкви, затвердила священне право інквізиції переслідувати найбільш небезпечних єретиків. А також збірка текстів «Середньовічне міське право» за редакцією С. Сташа (Сташа, 1989).

При вирішенні поставлених у роботі завдань було використано основні методологічні принципи – історизму, системності та об'єктивності, які націлюють дослідника на використання всієї сукупності джерельної бази, її комплексного аналізу.

Дотримання принципу історизму означало розгляд поступової зміни статусу жінки в середньовічній Франції. Системний підхід зумовив виявлення низки аспектів існування жінки в середньовічному суспільстві, її місця в політиці, економіці тощо. В роботі з історіографією за основу було взято метод наукової об'єктивності щодо оцінки суперечливих поглядів дослідників на різні проблемні питання.

Для викладу матеріалу та формулювання висновків були використані такі загальнонаукові методи як: аналогія, порівняння, типологізація, аналіз, синтез, індукція та дедукція.

У ході дослідження застосовувалися спеціально-історичні методи. Зіставлення специфіки існуючих суспільних норм щодо жінки у Франції та в Сусідніх – Німеччині, Італії та Англії, було проаналізовано на основі історико-порівняльного методу. Історико-системний та історико-типологічний підходи дозволили узагальнити роль жінки у соціально-правовому, політичному та економічному житті середньовічного суспільства Французького королівства.

У цілому, можна сказати, що існуюча джерельна база та методологія дослідження дуже широка і дозволяє вирішити поставлені у роботі завдання.

1.2. Історіографія

У схемі трьох станів, що ствердився в країнах Західної Європи починаючи з XI століття, окремого місця для жінки не передбачалося. Однак у становому, ієрархічному середньовічному суспільстві жінки, як і будь-яка інша соціальна група, мали суттєві особливості економічного та

юридичного статусу (наприклад, права спадкування, права участі в суспільній сфері життя суспільства для чоловіків і жінок відрізнялися).

Ми маємо значний спадок історичних робіт, присвячених не просто політичним подіям в середньовічній Франції, а й про її повсякденне життя. Зокрема, можна згадати творчість видатного французького науковця Е. Віолле-ле-Дюка, яка залишила яскравий слід у розвитку європейської науки та освіти ХІХ ст. і не втратило своєї цікавості й в наші Дні. Його твори, були присвячені побуту, звичаям, архітектурі та матеріальній культурі середньовіччя (Виолле-ле-Дюк, 1997). Незважаючи на це, справжній інтерес до «жіночої історії», і зокрема до історії середньовічної жінки, прокинувся лише в другій половині ХХ ст. До цього в переважній більшості праць медієвістів, де найсерйознішим чином розглядалися не тільки політична та економічна історія, а й соціальна структура середньовічного суспільства, жінки як об'єкт дослідження фактично були відсутні; з'являлися лише поодинокі роботи, що торкалися окремі проблеми «жіночої історії» середньовіччя.

У 50-60-ті рр. ХХ ст. визнаним лідером «школи Анналів» став найвизначніший французький вчений Ф. Бродель, чиї фундаментальні праці про національну ідентичність Франції, про цивілізацію та розвиток капіталізму в Середземномор'ї визнані світовою науковою спільнотою класичними. В них піднімалися важливі питання присвячені існуванню середньовічного суспільства (Бродель, 2013, 2014, 2017).

Інші яскраві представники «школи Анналів» – Ж. Ле Гофф та Н. Трюон – одні із найвідоміших спеціалістів по середнім вікам, у своєму короткому курсі історії тіла зосередились на головних об'єктах дискусій та конфліктів того часу, роздумуючи про свободу, почуття і сексуальність. Ставлення до тіла, що пригнічується і підноситься, у середньовіччі було суперечливим і неоднозначним – від помірності священників до насолоди мирян, від засад християнства до пережитків язичництва, від моди в одязі

до звичок у харчуванні, від целібату до пристрасного кохання (Ле Гофф, Трюон, 2008).

Лише у 1970-80-х рр. з'являється низка праць, як загального так і приватного характеру саме про місце жінки в цьому суспільстві. Західноєвропейські медієвісти стали активно включати пов'язану з жінками-правительками проблематику у свої дослідження політичної та соціальної історії; тоді ж сформувалася власне жіноча історія правлячої еліти середньовічних Франції, Англії та Німеччини. В цей час набуває популярності новий міждисциплінарний напрям жіночих досліджень. Вони стосувалися окремих проблем «жіночої історії» середньовіччя: поглядів на жінку, життя жінки в сім'ї та шлюбі, жіночої праці, освіти, жіночої злочинності, економічних та юридичних прав жінок. Можна згадати кілька досліджень цього напрямку. Наприклад, Ф. Гайс писав про інститут шлюбу та сім'ї в середні віки (Гайс, 1987). Інші дослідники розглядали жіночу долю через історію окремих особистостей (Перну, 2001). Частина робіт носять загальний характер історії середньовічного суспільства, але в їх текстах також приділяється помітна увага жінкам (Дюбі, 1994; Дюбі, 2003; Лінч, 1994).

Радянська історіографія вслід за західними дослідниками також звернула увагу на роль та місце жінки в середньовічному суспільстві. Однак слід визнати, що для цього було використано традиційний для радянських істориків класовий підхід. Серед цієї категорії робіт можна відзначити А. Гуревича та А. Ястребицької (Гуревич, 1989; Ястребицкая, 1978). Вже в завершальні роки існування СРСР було видано одну з книжок, що визначила подальший розвиток досліджень місця жінки в середньовічному соціумі. Це робота Т. Рябової, в якій реконструюється історія середньовічних поглядів на жіночу природу, показується роль жінки у соціально-економічному та політичному житті західноєвропейського суспільства, її приватне життя. Цінними є додатки до книги, в яких представлені роботи італійських гуманісток, що

відображають рівень розвитку жіночої самосвідомості в пізньому середньовіччі (Рябова, 1990).

В сучасній українській історіографії ролі жінки в середньовічному суспільстві присвячена значна кількість робіт. Серед ранніх досліджень можна відзначити роботи О. Рудневої та О. Дашковської, (Руднева, Дашковська, 2000). Побут та повсякденні клопоти середньовічної жінки описані в статтях Л. Башинської, Я. Ісаєвича та О. Федоріва (Башинська, 2004; Ісаєвич, Федорів 2002). Правовий статус жінки за законодавчими нормами досліджують М. Кобилецький, Н. Плюта, Р. Михальчук, С. Косяк (Кобилецький, 2013; Плюта, Михальчук, Косяк, 2023).

Зупинимося більш докладно на окремих роботах вітчизняних істориків. Наприклад в статті О. Соболя, розглянуто суспільно-політичне становище жінки у період європейського Середньовіччя. Авторкою проаналізовано дві головні традиції середньовічного бачення жінки: античну та християнську. «Визначено на підставі чого жінка зазнавала обмеження прав у політичній, економічній та соціальній сферах, а також у судочинстві та в системі спадкового права. Показано, що усунення жінки із суспільно-політичного та економічного простору зумовлювалося чоловічими аргументами про нижчість жіночої природи та недосконалість її розумової діяльності». Історикиня зауважує, що найбільший вияв свободи, правову підтримку та вплив на суспільно-політичний перебіг подій одержували жінки з привілейованих верств населення та королівських сімей (Соболь, 2012).

Аналіз розвитку трудової діяльності та відносин середньовічного європейського суспільства проведено у дослідження Л. Остапенко. Крім того розглянуто вплив християнських норм у питаннях праці, періодизацію середньовіччя та етапи розвитку трудових відносин та діяльності, розглянуто середньовічний цех як один з інструментів прогресу виробництва та роль праці жінки у середні віки (Остапенко, 2016).

Дослідниці С. Олешко та О. Біла дослідили питання тлумачення образу і ролі жінки в середньовічному суспільстві. Ними було проведено аналіз філософських ідей і концепцій минулого щодо становища жінки, сутності фемінного й маскулінного, взаємовідносин статей у суспільстві. Історикині доходять висновку, що дослідження ролі жінки та її функцій у суспільстві залишається важливим у всіх філософських та релігійних течіях (Олешко, Біла, 2016).

У дослідженні І. Мартинчук та В. Соць подана інформація про роль жінки в епоху середньовіччя, що обумовлена значимістю вивчення процесів формування та становлення гендерних ідеологій. «Роль жінки в середні віки, в рамках яких відбулось становлення уявлення про жінку як про істоту недосконалу за своєю природою, закономірно підпорядковану чоловікові (Мартинчук, Соць, 2017).

А. Голубченко в своїй статті проаналізувала певні історичні процеси стародавнього світу та середньовіччя і дійшла висновку, що в усіх сферах життєдіяльності та побуту жінка займала переважно «пригноблене» становище, результатом чого був прояв дискримінаційних дій. Останнє має підтвердження у формі обмеження юридичних прав жінок, а також обмеження гарантій їх реалізації (Голубченко, 2021).

Окремо можна згадати роботу К. Мішаненкової, яка дала детальний і доступний опис становища жінок у досліджувану епоху. Її книга починається з вступних даних – структури середньовічного суспільства, в яку були вписані жінки і яка визначала їхнє становище. Є різниця між уявленнями про жінок, які можна почерпнути з праць середньовічних богословів та юридичних документів того часу, і стихією «життя як такого», де жінка, незважаючи на те, що юридично її ніби не існувало, могла бути повністю самостійною. Крім того, книга не тільки всебічно висвітлює певний аспект середньовічної повсякденності, а й рясніє цікавими фактами та різними мікросюжетами, які, з одного боку, пов'язані з головною темою, а з іншого – цілком самодостатні (Мишаненкова, 2021).

Крім робіт, присвячених саме дослідженню жінок середньовіччя, буде доречним згадати й роботи з загальної історії. Так, корисною в нашому дослідженні була праця В. Ададунова з історії Франції від початків до кінця XVIII ст. (Ададунов, 2002).

В сучасній західній історіографії також продовжується дослідження ролі жінки в середньовічному суспільстві. Так, Г. Лейзер в своїх роботах розглядає проблеми та погляди, які є фундаментальними для кожної жінки того часу: середньовічні погляди на секс, шлюб та материнство; світ праці та досвід вдівства селянки, городянки та аристократки. Також досліджується інтелектуальний та духовний світ середньовічних жінок. На думку дослідниці, середньовічні жінки прославляють різноманітність і життєву силу життя англійських жінок у середні віки (Leyser, 2002).

Відомі історики Френсіс і Джозеф Гіс зосередили свою увагу на найвищій точці середньовічної цивілізації – місті. Міське життя в середні віки оберталося навколо будинку, часто багатофункціонального житла для бюргерів з магазином або майстернею на першому поверсі та житловими приміщеннями нагорі. У центрі міста можна було знайти розвинену економіку з упором на текстиль, сільське господарство та фінансові послуги, де ремісники конкурували за бізнес, дотримуючись при цьому кодексів поведінки гільдій. Для дітей існували школи, хоча відвідувати їх могли лише хлопчики, а уроки викладав священник латиною. Церква була центром як релігійного, і громадянського життя; служби були жвавими та наповненими піснями, а хрещення та інші особливі події збирали сусідів разом, щоб відсвяткувати цю подію. Весілля більш багатих городян були розкішними заходами, повними пісень, танців та випивки. Помітне місце у викладі матеріалу відводиться сюжетам, пов'язаним з діяльністю жінок (Gies, 2016).

В наступній своїй книзі «Життя в середньовічному селі» Джозеф та Френсіс Гіс, малюють живий та переконливий портрет сільських мешканців на роботі та відпочинку у середні віки. Вони докладно

описують досягнення сільського господарства, які уможливили спільне життя, пояснюють, яким було домашнє життя як для кріпаків, так і для лордів, і описують центральну роль церкви у підтримці соціальної гармонії. Автори дають повчальний історичний контекст походження, розвитку та занепаду європейського села, яка сама по собі є винаходом середньовіччя. Крім того, дана книга є чудовою розповіддю, що ілюструє непростий світ сільської жінки в добу середньовіччя (Gies, 2017).

Таким чином, дослідження місця жінки в соціальному та економічному житті середньовічної Франції почалось із вивчення історії повсякденності. В 70-80-х рр. ХХ ст. з'являється низка праць, як загального так і приватного характеру. Західноєвропейські медієвісти стали активно включати пов'язану з жінками-правительками проблематику до своїх досліджень політичної та соціальної історії. На сучасному етапі окресленим колом питань займаються як зарубіжні так і вітчизняні історики.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ЖІНКИ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ФРАНЦІЇ

2.1. Соціальне становище жінок

Положення жінки в середньовічному соціумі визначалося і регулювалося правом, що існувало. Як відомо, у цей період історії рівень правового регулювання соціального життя був високий, «існування визнавалося лише за тим, що мало правовий статус» (Гуревич, 1987, 183). Проте, зауважимо, законодавство, особливо в епоху раннього середньовіччя, не повністю відображало дійсне становище жінки в суспільстві. Реальні можливості успадковувати майно, займатися економічною діяльністю, впливати на політичну ситуацію в країні були набагато ширші, ніж це було встановлено юридичними нормами.

Станова ієрархія, що існувала в середньовічному суспільстві, стосувалася і жінок. Соціальний статус жінки, як і чоловік, визначався народженням. Вважалося, що у жилах знаті тече кров інша, ніж, наприклад, у селянина. Жінка ж поділяла статус батька і чоловіка, і тому чоловіки низького походження повинні були виявляти повагу до жінки вищого соціального статусу. І все-таки між статусом знатних і незнатних чоловіків дистанція була набагато більше, ніж між статусом знатних і незнатних жінок (Дінцельбахер, 2019: 53).

Але найбільш показовим для оцінки статусу жінки у раннє середньовіччя можна вважати порядок наслідування. У початковій редакції Салічної правди зафіксовано, що земельна спадщина переходить лише по чоловічій лінії; дочки ж із наслідування землі виключалися. Рухомість могла успадковуватись і жінками, але перевага залишалася за чоловіками. Едикт короля Хільперіка (561-584) скоригував цю норму і дозволив

успадкувати землю дочкам (за відсутності спадкоємців-синів) і сестрам (за відсутності дітей і братів померлого). Аналогічна норма існувала в інших варварських склепіннях законів – у Бургундській, Алеманській, Рипуанській, Баварській правдах (Келлер, 2011: 136).

Найприхильніше ставлення до жінки було в Бургундській правді, що діяло на території Південної Франції. Тут найбільшою мірою зберігся римський вплив (у Римі епохи пізньої імперії жінка мала значні права власності, право на розлучення і певну економічну незалежність) (Ададуров, 2002: 184).

Розвиток феодалізму сприяв поступовому погіршенню статусу жінки. Особливо швидко цей процес відбувається з XI століття, коли жінки все більше витісняються з публічної сфери в приватну, а в суспільному житті все виразніше домінують чоловіки.

У світському законодавстві існували серйозні обмеження дієздатності жінок як у соціальної, й у економічній сферах. Щодо першої, то жінці офіційно заборонялося бути чиновником, призначеним чи обраним посадовцем в органах центральної, сеньйоріальної, комунальної влади, в органах обшинного самоврядування – таким чином вона виключалася із процесу управління державою на всіх рівнях. І хоча праця економічно активних жінок у ремісничій чи торговій сферах часто схвалювалася і підтримувалась їх чоловіками, городяни, які займалися ремеслом і грали важливу роль в економічному житті середньовічного міста, були позбавлені права обирати та бути обраними до органів міського самоврядування (Кобилецький, 2013: 56).

Зрозуміло, що ці правила порушувалися. Відомі випадки професійної діяльності городянок як лікарів, адвокатів, суддів, нотаріусів. Але загальної картини у сфері ці приклади не змінюють.

Для більшості жінок із знатного стану єдиною і найбільш плідною сферою діяльності була сім'я. Але шлюб полягав у господарюванні і дітей. Важливим моментом, від якого залежало чи вдало складеться заміжжя,

були інтимні відносини подружжя. У кожній сім'ї вони будувалися по-різному, але були й деякі характерні риси епохи, що відбивалися на подружньому житті.

Жінка, що повністю залежала від чоловіка, представлялася як частина його особистого майна. Про неї дбали, але від неї і вимагали дотримання певних правил поведінки. Чоловік, який часто відлучався з дому (служив при дворі сеньйора або брав участь у війнах), повинен був подбати про те, щоб дружина дотримувалася вірності. Адже згідно з прийнятими уявленнями, всі основні переваги людини – і особливо лицарські доблесті – вважалися вродженими якостями, що передавалися із кров'ю батька і матері. Тому чоловіки часто боялися дружини та народження «недійсного» спадкоємця. У новелах про шлюб багато уваги приділено цій проблемі. Автор стверджує, що «часто трапляється, що дружина опиняється не від чоловіка». Дружину здається, що дружина неодмінно «по слабкості характеру зіб'ється зі шляху, втішивши любовні задоволення». У середньовічних трактатах, спрямованих на повчання жінок, засуджується пристрасть до розваг та відвідування світських прийомів. Танці, співи та інші забави не сприяють зміцненню добродетності жінки – навчає дочок Делатур Ландрі. На святах жінка найлегше піддається на спокуси. «...З усіх боків нашу даму обходжують, підносять і хвалять за всі її достоїнства ... Словом, кожен норовить спокусити її ...» (Пятнадцять радостей брака, 1991). А в результаті невдаха чоловік може ростити не своїх дітей.

Існували законодавчі заходи, які мали припинити можливі наслідки «негідної поведінки» дружини. У «Кутюмах Бовези» «...доказом незаконнонародженості є встановлення факту...що батько [дитини] не був вдома за 10 місяців до його народження і знаходився в чужих і далеких землях, не повертаючись додому. . незаконнонароджений не успадковує ні звання батька, ні звання матері чи сім'ї, ні стану і нічого іншого» (Бомануар, 1961).

Але цих заходів було недостатньо, щоб забезпечити чистоту крові. Тому чоловіки тримали своїх дружин під пильним наглядом.

Жінка була зобов'язана питати дозволу на прогулянки (і найкраще, якщо вона буде не одна, а у супроводі інших матрон чи родичів). Нагляд за вірністю допомагали здійснювати і батьки: «...за нею не тільки мужній нагляд, а й батюшка з матінкою очей з неї не спускають, а й брати тут як тут». В крайньому випадку були ще й друзі: «...є у господаря відданий друг, який бачить, що коїться за його спиною... та й розповість йому все як є, чим неймовірно здивує бідолаху» (Пятнадцять радостей брака, 1991). Часто жінка виявлялася просто обмовленою, але у чоловіка вона вже не користувалася довірою і в очах світла могла бути зганьблена (хоча чоловік волів не афішувати свою безчестя).

Іноді чоловік встановлював спеціальне стеження, якщо в чомусь підозрював дружину. Головне бажання чоловіка було приховати жінку від чужих очей, уберегти від спокус і направити на правдивий шлях чесноти. За такого суворого нагляду жінка навряд чи вирішувалася на зраду. Але рідкісні випадки були виключені.

Якщо жіночі зради засуджувалися і переслідувалися, то сексуальна свобода чоловіків вважалася цілком прийнятною. Дружині дворянина у разі залишалася лише покірно прийняти факт зради. Франческо да Барберіно радить «покірно переносити тяганина чоловіка ... тому що таким чином він швидше може виправитися». Делатур Ландрі розповідає цілу історію: «Вона була заміжня за лицарем Лангільє ... Але лицар був на диво сластолюбний і в своєму будинку завжди тримав одну або двох жінок для вгамування своїх пристрастей ... Ні його, ні кого іншого вона [Дружина] не дорікала ... І так все життя покірністю і делікатним обходженням вона його завойовувала... Зрештою він розкався і став байдужим до пороку». Швидше за все, справді, пройшло все життя, перш ніж лицар «виправився». Але іншого шляху в жінки не було: ні піти від чоловіка, ні притягнути його до суду (як це робили з невірними дружинами) вона не

могла. Навіть ревності, цілком зрозуміле людське почуття, для дами вважалося ознакою поганого тону і поганого виховання. «...Жодна жінка не повинна бути ревнивою..., – дає урок дочкам шевальє Ландрі. – ...наймудріші жінки якнайменше виявляють свої почуття, стримують себе і приховую своє горе». У чоловіках, навпаки, ревності зізнаються законною, що свідчить про любов до дружини: «...Добропорядна жінка, навіть якщо їй це неприємно або смішно, повинна співчутливо, з розумінням поставитися до деякої ревності чоловіка; їй слід пам'ятати, що у цьому – прояв його великого кохання, побоювань і стурбованості...» А те, що ревниві часто били своїх дружин, не викликало ні в кого протестів (Плюта, Михальчук, Косяк, 2023: 901).

Але й на ревності чоловіків суспільство не завжди дивилося зі схваленням. Навіть слідкування за вірністю дружини мало мати межі: не руйнувати шлюб і не перешкоджати розвитку куртуазної гри. Так, у старофранцузькій новелі «Про сокола» саме ревності понад всяку міру і заборони з боку чоловіка штовхнули дружину якогось лицаря до зради; в результаті він мало не губив дружину і свого кращого друга (до якого і прирівнював її). Проводиться думка про необхідність стримуватися у прояві своїх підозр не тільки для жінки, але і для чоловіка. Але це ще не означало, що вони вирівнювалися в емоційній сфері. Вважалося, що жінки більш ласі на спокуси і легше піддаються споусі. Делатур Ландри також не виправдовував поведінку чоловіка, який своїми несправедливими підозрами до дружини зруйнував сімейне щастя (Гайс, 1987: 98).

Але ні стеження, ні побої, ні будь-який інший прояв ревностей у французького дворянина XI-XIV ст. не свідчило про «велике кохання» до дружини. Скоріше, у цьому виявлявся постійний страх перед народженням незаконних дітей, а також власне ставлення до жінки. Домініканський монах Микола Байард писав наприкінці XIII в.: «Чоловік має право карати свою дружину і бити її для виправлення, бо вона належить до його домашнього майна». Тоді чи можливе було кохання взагалі між

подружжям на той час? Немає правил без винятків. Делатур Ландрі схилився до біблійного тлумачення цієї проблеми: «...Має всяка добропорядна жінка, підкоряючись Господу і Святому Письму, любити свого чоловіка пуще всіх інших, залишаючи всяку іншу любов заради цієї...» Автор «П'ятнадцяти радостей шлюбу» приходиться до того ж: «Одній жінці має вистачати одного чоловіка, а інакше порушиться рівновага в природі». Отже, постійні супроводжуючі слова визначення любові середньовічними авторами - «повинна» і «зобов'язана». Це кохання, на яке чоловік претендує по праву. Почуття кохання тут підмінюється почуттям обов'язку (Смирнова, Рогач, 1996: 59).

Христина Пізанська була ближча до сьогоднішнього тлумачення любові, але вона була змушена визнати, що такі сім'ї, де «живуть у світі, любові і вірності», зустрічаються рідко, і жінки тоді «вважають себе народженими в добрий час і стягнутими». Божою милістю щодо земного щастя» (Христина Пизанская, 1991).

Реальність XI – XIV ст. не давала можливості здійснити цю мрію про ідеальне подружжя. Шлюби укладалися в ранньому віці (принаймні для дівчат). Вибір шлюбної партії здебільшого відбувався не враховуючи взаємних симпатій подружжя. Наречена була пасивною жертвою обставин, що склалися. В результаті сподівання дівчини зазвичай не виправдовувалися, а її почуття у шлюбі мало задовольнялися. Від сексуального спілкування з чоловіком радості вона не отримувала. Оскільки зарок вірності служив страх ганьби і покарання, то втіхи на боці наважувалася шукати рідкісна жінка.

Відновлюючи картину становища жінки у соціальній сфері, необхідно брати до уваги й та обставина, що статус заміжньої жінки і жінки самотньої (незаміжньої чи вдови) істотно розрізнявся.

Якщо жінка була одружена, то її інтереси представляв її чоловік. Чоловік відповідав за борги дружини та за її негідне поведінку. Але щоб успішно виконувати свої подружні обов'язки, жінці потрібна була певна

свобода дій у розпорядженні домашнім господарством. У період, коли у Франції зростав престиж і відбувалося відокремлення «малої» сім'ї (XII – XIII ст.) Така «свобода» жінки мала вирішальне значення. За дружиною феодального власника закріплюється ряд ключових господарських та соціокультурних функцій. Французький медіавіст Р.Фоссьє серед них виділив такі: «ведення домашніх справ», безпосереднє розпорядження харчуванням сім'ї та забезпечення її одягом; виховання дітей, культ померлих предків, збереження родових реліквій, підтримка в сім'ї необхідного морально-психологічного клімату (Мишаненкова, 2021: 63).

Новий образ жінки знайшов місце навіть у світському (поки що рідкісному) образотворчому мистецтві: знатні пані тут – це соратниці своїх чоловіків, які супроводжують їх на полюванні, в урочистих виїздах і виходах, партнерки з ігор, розпорядниці різних святкових церемоній.

Середньовічні письменники особливо підкреслювали роль жінки в управлінні будинком і її владу, що розрослася, над слугами, які були віддані їй. Автор «П'ятнадцяти радостей шлюбу» з цього приводу каже: «... надумай господар наказати хоч якусь небагато, слуги і не подумують виконати розпорядження, бо давно вже взяли бік господині і перебувають у ній у повному підпорядкуванні, та й спробуй -ка вони послухатися і піти наперекір, їм чудово відомо, що цієї ж миті доведеться шукати собі інше місце ...» (Пятнадцать радостей, 1991).

Дружина не могла розпоряджатися землею без згоди чоловіка, але і в цьому відношенні вона не була безправною. Якщо той погано виконував обов'язки щодо управління землею, то дружина мала право самотійно подати позов до суду та відстоювати свої інтереси. Відомий випадок, коли леді, зовсім не вірячи в здатність свого чоловіка до управління господарством при її від'їзді, написала йому: «Дбай про себе поки я не повернуся, і не починай ніяких важливих справ без мене, і тоді все буде в порядку» (McDowall, 2004: 114). Чоловік також не міг без дозволу дружини продати її спадкову землю. Крім того, очевидно, заміжня жінка

брала участь у повсякденному управлінні всіма володіннями. А за відсутності чоловіка це управління зазвичай повністю лягало на її плечі.

В добу лицарських воєн знатній жінці було просто необхідно вміти тримати в своїх руках господарство, бо чоловік у будь-який момент міг вирушити «в заморські краї за щастям та удачею», залишаючи дружині, крім сліз і важкого очікування, турботи з управління маєтком, до його оборони під час нападу ворожих військ. У середньовічних джерелах часто можна зустріти описи облог фортець, в яких напад ворогів відбивають подружжя лицарів (Смирнова, Рогач, 1996: 28).

Якщо чоловік потрапляв у полон, то дружині феодала потрібно було шукати гроші для викупу. Ще сумнішою була доля дворянки, яка назавжди втратила свого «пана». Тепер вона мала рости дітей і підтримувати славу прізвища одна. Про те, що дамам це непогано вдавалося, говорять факти з життя деяких сучасниць Христини Пізанської, «які, залишившись вдовами, майстерно справлялися з усіма справами по смерті чоловіків і довели, що жіночому розуму під силу будь-яке завдання» (Кристина Пізанская, 1991). Вдови і незаміжні жінки мали значно більшу самостійність. Вони самі платили податки і відповідали за феодалні служби свого маєтку чи наділу, могли пред'являти позови до суду, укладати контракти, заповідати чи позичати гроші. Але вона могла вийти заміж знову.

Особливо міцним було становище вдів, які виступали повноцінними суб'єктами права. Вони не тільки повністю розпоряджалися часткою спадщини, що відійшла їм від чоловіків (зазвичай близько 1/3 всієї землі і багатства), але й мали економічні привілеї. Необхідно відзначити також, що вдови перебували під особливим заступництвом церкви та під юрисдикцію світської влади перейшли лише з кінця XIV століття (Сташ, 1989: 62). Вони, як правило, були повноправними опікунами неповнолітніх дітей. Саме вдовствуючі королеви – регентші за неповнолітніх правителів – найчастіше домагалися найбільшого впливу в державі.

Таким чином бачимо, що соціальний статус жінки, як і чоловіків, в період середньовіччя визначався народженням. В період «варварських правд» положення жінки окреслювалось широким спектром прав. Розвиток феодалізму сприяв поступовому погіршенню статусу жінки. Особливо швидко цей процес відбувається з XI ст., коли жінки все більше витісняються з публічної сфери в приватну, а в суспільному житті все виразніше домінують чоловіки. Жінка повністю залежала від чоловіка та уявлялася як частина його особистого майна. Про неї дбали, але від неї і вимагали дотримання певних правил поведінки.

2.2. Правовий статус жінки за законодавчими нормами

Досить повну і достовірну картину правового становища жінки в епоху раннього середньовіччя можна зобразити, спираючись на варварські правди – зводи законів звичаєвого права, що функціонували у варварських королівствах Європи.

Статус жінки, який простежується у цих зводах законів, був досить високим, що відбилося, зокрема, у обсязі вергельда, який призначався за її вбивство. Варварські правди передбачали особливе покарання за шкоду жінці в дітородному віці, причому ця норма захищала не тільки вільну жінку, а й рабину. Це було пов'язано, зокрема, з тим, що суспільство високо цінувало здатність жінки народжувати спадкоємців. Так, за Салічною правдою вергельд за вбивство дівчини дорівнював штрафу за вбивство дорослого чоловіка. Якщо ж постраждала перебувала у дітородному віці, сума вергельда потроювалася (Салическая правда, 1950). Алеманська правда передбачала подвійні штрафи за різні збитки, завдані жінці, зокрема і за її пограбування. Покарання винному в тому, що у вагітної жінки трапився викидень, подвоювалося, якщо загинула дитина була жіночої статі (Алеманська правда, 1961).

Фактором, що сприятливо впливав на реальне становище жінки у варварських суспільствах, був звичай дарів нареченій, що існував ще за часів Тацита. На відміну від батька, якого законодавство не змушувало давати дочці придане, хоча він нерідко це робив, наречений був зобов'язаний зробити нареченій шлюбний дар і так званий «ранковий дар» – подарунок вранці після весілля, сума якого складала близько чверті всього його рухомого і нерухомого майна. Ці дари ставали власністю дружини, хоча насправді вони могли бути під контролем чоловіка. Після смерті чоловіка жінка зазвичай отримувала цю власність назад.

Відомим прикладом «ранкового дару» є подарунок франкського короля Хільперіка I дочці короля іспанських вестготів Гальсвінте – кілька міст (зокрема Лімож, Бордо, Берн).

Про правовий статус жінки можна судити і з того, якими були її можливості захищати свої права самостійно, безпосередньо беручи участь у процесі судочинства і виконуючи пов'язані з цим ролі (Рябова, 1999: 69). За середньовічним правом жінка не могла бути присяжною і виступати свідком у суді, навіть якщо зачіпалися її безпосередні інтереси. Судова практика Франції того періоду була досить нещадна до дворянок. Безпосередня участь у правовому процесі виключалося: вони могли лише вдатися до допомоги чоловіка-порадника. У роботах Бомануара (французький юрист XIII ст.) знаходимо, що жінки, «у якому б стані вони не знаходилися» (вдови, заміжні або дівчата), не можуть бути допущені до суду як свідки, крім випадків «засвідчення» факту народження дитини або її віку. А це пояснюється, на думку Бомануара, вельми прозовою причиною: жінкам просто не можна вірити. Він наполягав на тому, що свідчення жінки неприйнятні, якщо вони не будуть підкріплені іншими свідченнями; жоден чоловік не може бути засуджений до смерті або до тілесного покарання на підставі її свідчень (Бомануар, 1961).

Мало що змінилося й у XIV ст. До цього часу належить написання «П'ятнадцяти радощів шлюбу», де є непряме підтвердження тому, що

чоловік або виступав у суді за дружину, або був її «порадником» у справі. Чоловік, сварячись з дружиною, дорікає їй наступним: «... довелося мені починати позов за вашу землю, від якої нам ніякого доходу ...» (Пятнадцять радостей брака, 1991). Як бачимо, і в даній ситуації жінка-дворянка була позбавлена можливості самій захищати свої інтереси.

Але в реальній практиці суди часто не дотримувалися цих приписів. У Франції свідчення жінки у суді визнавали за наявності інших свідків. Жінки зазвичай давали свідчення у разі насильства – і не лише як жертви, а й як свідки. У Парижі існувало навіть спеціальна установа, інститут «добрих дружин», що складався з кількох добропорядних заміжніх жінок, які представляли в суді інтереси вагітних або зґвалтованих жінок. Були й випадки, коли суд міг приймати свідчення сторонніх жінок. Наприклад, повітуха свідчила про те, хто з близнюків народився першим, – це могло мати принципове значення у справах про право наслідування. За канонізації святих свідків-жінок було більше, ніж чоловіків. Жінки-ремісниці виступали в судах як поручительки за інших ремісниць.

Фактично для жінки не виключалася можливість бути присяжною. Це могло статися і у світському, і в духовному суді, коли під судом була жінка. У світському суді такий випадок міг бути, наприклад, якщо жінка вимагала повернути втрачене нею володіння; у духовному – коли жінка звинувачувалася в невірності і розпусті.

Будь-яка жінка могла притягнути винного до відповідальності за скоєний щодо неї злочин: насильство, образу, нанесення тілесних ушкоджень, умикання (останнє вважалося тяжким злочином, оскільки зачіпало честь чоловіка – батька, нареченого або чоловіка) (Голубченко, 2021: 4).

Жінка з аристократичного кола цілком могла бути піддана насильству в екстремальній ситуації (під час війни). А у звичайному житті, серед свого оточення, чи потрапляла жінка в такі обставини? Звичайно, замкненість середньовічного побуту дещо «оберігала» її. Але якщо судити

з диких і неприборканих звичаїв лицарів, а також з того, що часто в замку не було чоловіка-захисника, подібний поворот подій стає цілком реальним. Як захищав закон жінку від посягань на її честь? Якщо не рахувати помсти її чоловіка, батька чи іншого близького родича, то ніяк. Вірніше, найчастіше це було не можливо довести: жінка не могла свідчити в суді проти свого кривдника, та й навряд чи вона цього побажала. Збереглося й саме формулювання «згвалтування», дана Бомануаром: «Згвалтуванням жінки називається акт, вчинений тілесною компанією, що оволодіває жінкою проти її волі і незважаючи на те, що вона робить все можливе для свого захисту». Ймовірно, акт насильства, вчинений одним чоловіком, або вважався неможливим довести, або його не розглядали як неприродний, поза законом. У будь-якому випадку тут немає і натяку на повагу до жінки як до особистості (Смирнова, Рогач, 1996: 32).

Покарання за насильство проти жінки передбачалося суворим. Разом з тим у середньовічних судових звітах рефреном проходить такий мотив: жінка звинувачує чоловіка в уявному насильстві лише з метою змусити його одружитися. Тому судові інструкції вимагали ретельно розбиратись у кожному випадку. Враховуючи також, що жінці потрібна була заява свідків для позову у справі про насильство, що жертвами його ставали, як правило, найбеззахисніші категорії.

Конкретні судові справи свідчать, що винні у згвалтуванні каралися по суду, але не надто суворо (якщо тільки справа не стосувалася дівчаток до 14 років і поважних матрон) – їм загрожували кілька місяців (або тижнів) в'язниці, штраф чи різки. Найстрашніше в цьому випадку була загроза помсти з боку родичів постраждалої жінки (Паввер, 1985: 74).

Отже, в середньовічній «ієрархії» гріхів меншим проступком вважалося наруга над жінкою, порівняно, наприклад, з крадіжкою власності, що зовсім не говорило на користь її соціального підвищення в даний період. Чоловіки виділялися навіть за способом надання їх страти –

через повішення, тоді як жінок спалювали на багатті, закопували живцем у землю (для знатних могло бути передбачене обезголовлення).

Покарання за побиття дружини чоловіком у світському законодавстві не передбачалося. Законний чоловік міг покарати дружину, але «не до крові» – це не переслідувалося законом. У церковному ж суді на чоловіка, винного у побитті дружини, часто накладалася покута, яка могла продовжуватися до шести років. Іноді жорстоке поводження чоловіка могло бути підставою для розлучення чи поділу.

Самотня і заміжня жінки в кримінальному законодавстві мали однаковий статус. Різниця між ними полягала лише в тому, що перша могла подати позов самостійно, тоді як за постраждалу заміжню жінку це повинен був зробити її чоловік.

У яких злочинах звинувачували самих жінок, за що вони постали перед судом? Покарання жінки за її злочин залежали від тяжкості діяння. За менш серйозне жінка нижчих верств каралася штрафом. Неодружена жінка платила штраф сама, за заміжню це робив чоловік. Якщо жінка або її чоловік не могли заплатити гроші, то вони каралися процедурою публічної ганьби. Наприклад, у північній Франції «склочних» або «надто балакучих» жінок у неділю в присутності великої кількості народу водили навколо церкви. Покарана жінка була одягнена в одну сорочку і тримала значних розмірів камінь (Голубченко, 2021: 5).

Що ж до покарання дружини за зраду чоловікові, приписи канонічного права по відношенню до цього висловив папа Григорій VII (1073-1085), чий слова наводить П'єр Ломбар (XII ст.) : «... якщо хтось заскочить свою дружину з іншим, нехай не бере іншої дружини, ні дружина іншого чоловіка... Коли ж невірна дружина помре, нехай [чоловік] одружується, якщо того захоче». Пізніше, коли у XIV в. ідеал церковного моногамного шлюбу був засвоєний масовою свідомістю, покарання стали ще суворішими. Так, жінці, яка вчинила перелюб, загрожувала смерть. Якщо її застигав на місці чоловік, він міг тут же її

вбити; суд у таких випадках зазвичай звільняв чоловіка від покарання. Допускалася також видача винної для вчинення страти її роду. Жінка, викрита у зраді світським судом, могла бути повішена. Але й чоловіку в даному випадку доводилося не солодко: його висміювали. Мабуть, суспільство покладало і на нього відповідальність за те, що трапилося, оскільки дотримуватися вірності своїй «половини» було його обов'язком. За подружню невірність у церковному суді належало у принципі рівне покарання чоловіка й жінки. Однак, як правило, жінку карали сильніше (Лінч, 1994: 158).

Але якщо способи страти найчастіше для чоловіків і жінок були однакові, то умови утримання останніх у в'язниці були все ж таки м'якшими. У Франції у XIV столітті збудували навіть спеціальну в'язницю для жінок. Зауважимо також, що засудженим до страти вагітним жінкам належала відстрочка вироку (Рябова, 1999: 75).

У всі часи і у всіх народів були люди, які не вписувалися в традиційні уявлення про суспільний устрій, роль і місце деяких індивідів у ньому. Середні віки не винятком. Більше того, у той час особливо жорстко засуджувалося і переслідувалося будь-який прояв інакодумства. Ці гоніння не минули стороною і жінок, адже вони і були «красиво забарвлене природне зло». Найбільш яскравими представниками такого «зла» були відьми.

Деякі вчені відводять «полюванню на відьом» роль пережитку «темного» Середньовіччя, якому протистояла світська культура, що уособлювала прихід до Нового часу і пов'язані з ним прогресивні явища в суспільному розвитку. Однак значна кількість провідних демонологів були якраз гуманістично освіченими філософами та письменниками, професорами, юристами та лікарями, а основний період гонінь припадає саме на епосі Відродження, початок Нового часу (Роулиг, 2005: 201).

Багато дослідників у своїх спробах пояснити причини «полювання на відьом», що спалахнуло в середньовіччі, виходять з того факту, що

величезна кількість осіб звинувачених у відомстві, становили жінки. У результаті «полювання на відьом» найчастіше трактується як ефективний репресивний засіб соціального контролю, як масоване застосування прямого насильства з метою приборкання потенційної жіночої активності та збереження чоловічого панування в умовах різких змін. Жінки починали представляти серйозну конкуренцію чоловікам у тих областях, які споконвічно вважалися не справою «слабкої» статі (медицина, просвітництво тощо). Тим самим міг похитнутися весь консервативний уклад середньовічного суспільства, що заперечує рівність статей, а тим більше, перевага жінки над чоловіком (Маланчук-Рибак, 2002: 57).

На думку частини вчених міф про відьом тією чи іншою мірою спирався на реальність, і протягом усього середньовіччя у Західній Європі діяли таємні язичницькі секти прихильників культу родючості, шанувальниць «рогатого бога». Історик Жюль Мішле пише про створення зневіреними жінками середніх віків свого роду «антисуспільства» перед чоловічим засиллям, уособлюваним сільським кюре і сеньйором. Особливо цікавою є гіпотеза, згідно з якою звинувачення у відьомстві висувалися переважно проти жінок тому, що жінка була головною хранителькою цінностей усної архаїчної культури, через яку вони передавалися новим поколінням, і саме вона в першу чергу чинила опір акультурації.

До XIII ст. число переслідувань за чаклунство в Європі було порівняно невелике. Церква карала чаклунів (ідолопоклонників) за відступ від віри накладенням духовного покарання (покута, тимчасове або довічного відлучення, відмова від причастя перед смертю і т.п.). У XIII ст. кількість чаклунських історій, що доходили до суду, значно збільшилася. Інквізиція (від латів. *inquisitor* – розшук) на початку свого існування не переслідувала чаклунів. Але з XIII ст., після булли папи Григорія IX «Голос у Римі» і постанов папи Олександра 4, суду інквізиції стало підлягати всяке чаклунство – все, що «явно пахне єрессю». Перша відьма була спалена Тулузі в 1275 р. (Плюта, Михальчук, Косяк, 2023: 902).

Для взяття під варту було достатньо доносу, поганого поголосу, особистих підозр інквізиторів. До дачі свідчень залучалися свідки всіх станів, навіть злочинці та люди, позбавлені прав. На тілі заарештованою, попередньо видаливши весь волоссяний покрив, шукали т.зв. «диявольську печать» – безкровне місце, що втратило чутливість до болю. Офіційні методи слідства, викладені у книзі ченців-інквізиторів «Молот відьом», включали використання обману, підслуховування, провокацій. Засудження на страту передбачало визнання в скоєному, для отримання якого підозрюваних піддавали жорстоким тортурам. Після вироку засуджених чекало багаття. Усі витрати по відьомським процесам покривалися із засобів засуджених відьом і чаклунів. Конфіскації підлягало все нерухоме і рухоме майно, до одягу (Шпренгер, Крамер, 1992: 78).

Таким чином, за законодавчими актами правовий статус жінки в середньовічній Франції був порівняно захищений. Особливо це характерно для раннього середньовіччя. Жінка мала право на майно, на захист у суді та інші привілеї, що загалом мало відрізнялись від чоловічих. Але з плином часу ситуація почала змінювати в гірший бік. Заміжня жінка практично втрачала свою самостійність і в правовому полі повністю залежала від свого чоловіка. Крім того загальний консерватизм та патріархальність середньовічного суспільства сприяли сильному обмеженню прав жінок. Нерідко вони піддавалися переслідуванням за надуманими приводами. Особливо яскраво це прослідковується у «процесах над відьмами».

РОЗДІЛ 3. РОЛЬ ЖІНОК В ПОЛІТИЧНОМУ ТА ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ ФРАНЦІЇ (VI-XV ст.)

3.1. Місце жінки в політичній структурі Французького королівства

Питання про здатність жінки до управління, поставлене ще Аристотелем у його праці «Політика», вирішувалося середньовічними мислителями не однозначно. Це питання нерідко порушувалося в контексті міркувань про ідеального правителя, які були популярні в ту епоху. У трактатах обговорювалися чесноти, які належать правителю, і давалися докладні рекомендації, як виховати гідного государя. Ідеальний правитель повинен бути мудрим, справедливим, помірним, рішучим. Якості, необхідних управління, очевидно, дисгармонували з характеристиками, які середньовічна думка приписувала жінці, – нестримністю, нерозумністю, балакучістю. Жінка упереджена, а тому не здатна приймати мудрі, виважені, справедливі рішення. Отже, вона була народжена не наказувати, а підкорятися. Не випадково в середньовічному каноні жіночих чеснот одна з головних – послух.

У той самий час середньовічні інтелектуали визнавали, що жінка здатна бути вмілим і самостійним правителем держави, монастиря чи дому. Ця позиція знаходила свій відбиток у оцінці діяльності окремих яскравих особистостей: принцес, королів, імператриць (Соболь, 2012: 113).

Очевидне протиріччя мало мати пояснення. Середньовічна думка вважала, що жінки, відомі своїми досягненнями, долали недосконалу жіночу природу, як би наслідували чоловічий приклад. Але, що стосується питання визнання за жінкою здатності керувати ефективно, спираючись при цьому на якості, що традиційно асоціюються з жіночністю, відповідь

швидше негативна. Усі жінки, які досягли успіху на ниві державного управління, зіставляються з чоловіками у своїй сміливості, рішучості, мужності.

Разом з тим жіночий елемент влади визнавався у роботах, присвячених управлінню домом. Його вбачали у таких якостях жінки, як миролюбність, доброзичливість, милосердя. Ці якості вважалися одним із необхідних елементів процесу управління. Особливо це помітно, коли автори трактатів про управління міркують про взаємини господині та господаря, господині та слуг.

Цілком припустимо, що основна причина тверджень про непридатність жінки панувати пов'язана з тим, що визнати її здатність до управління означало погодитися з можливістю керувати чоловіками. А це неможливо для патріархальної культури за визначенням. Тому питання про те, чи може жінка керувати своїм чоловіком, дискусій не викликав. Ідея безумовного панування чоловіка не піддавалася сумніву (хоча постійне звернення авторів до цієї вимоги свідчить, скоріше, про те, що в реальному житті воно дотримувалося далеко не завжди). Подібний погляд простежується і в дидактичних трактатах, і в міській літературі (Олешко, Біла, 2016: 199).

Переходячи до питання про політичну активність шляхетної жінки у житті середньовічного суспільства, слід зазначити, що, всупереч формальним обмеженням участі жінок у органах влади, насправді вплив їх на державні відносини прослідковується протягом усієї середньовічної історії. Насамперед, це твердження справедливе стосовно королев.

На початку XII ст. Франція була поділена на безліч герцогств (Нормандія, Бретань, Бургундія), графств (Анжу, Шампань, Пуату, Тулуза). Безпосередньо домен французьких королів, Капетингів, займав на політичній карті зовсім небагато місця. Боротьба за підпорядкування Парижу територій, що нині входять до складу Франції, тільки-но починалася. Самі французи на той час ще не були єдиною нацією і

розмовляли двома діалектами – північним (лангдойль) і південним (провансальським). Кордоном між ними вважалася річка Луара. Існували ніби дві різні цивілізації – кожна з власною мовою, літературою, культурою (Бродель, 2013: 169).

Найбільш могутнім і великим серед васалів французького короля було Аквітанський герцогство (разом з підлеглим Пуату), що розташовувалося на південному заході Франції. В силу географічного розташування Аквітанія (Гієнь) зазнала сильнішого впливу Стародавнього Риму, романізації, і меншого впливу варварів, ніж північна Франція. Тому міста в Аквітанії були сильнішими, а населення – освіченішими. Жінки займали більш високий статус в суспільстві (Крижанівська, Крижанівський, 2002: 206).

У 1122 р. (точна дата невідома) у сім'ї впливового герцога Аквітанського Вільгельма X та його дружини Енори де Шательро народилася донька -Алієнора. Крім неї, в сім'ї з'явилися ще дві дитини – брат (померлий у дитинстві, його ім'я невідоме) та молодша сестра Петронелла. Алієнора здобула чудову освіту – володіла латиною, північною говіркою та іншими мовами, цікавилася науками, мистецтвами, поезією. Алієнора часто супроводжувала батька в поїздках по їх володінням і завоювала величезну популярність серед жителів Аквітанія (Перну, 2001: 12).

У квітні 1137 р. вмирає Вільгельм, і Алієнора стає спадкоємницею неосяжних територій. Відразу ж постало питання про її заміжжя. Король Франції Людовік VI Толстий, дбаючи про зміцнення своїх земель, не міг не залишити без уваги таку багату спадкоємницю і видав Алієнору за дофіна Людовіка. З погляду великої політики об'єднання герцогства Аквітанського і графства Пуату з королівським доменом відразу створило потужну противагу впливу у Франції графа Анжуйського Жоффрау Красивого. Урочисте одруження відбулося 25 липня 1137 р. у кафедральному соборі Св. Андрія в Бордо у присутності найвищих

посадових осіб королівства та герцогства. Подружжя вперше побачило себе лише на весіллі: нареченому було 16, нареченій – 15 років. Менш як за місяць, 1 серпня 1137 р. Людовік VI вмирає, і Алієнора стає королевою Франції; її чоловік – королем Людовіком VII (Дюби, 1994: 251).

На відміну від стереотипів, що склалися, Париж не завжди був містом витончених звичаїв, особливо в XII ст. Порівняно з провансальською мовою, лангдойль був грубим і недосконалим. Для витонченої Алієнори Париж, та й сама Франція, здалася досить примітивною, майже варварською. Алієнора не захотіла покійно підкоритися панівним поглядам, навпаки, зробила цілу низку заходів, вкладених у корінну зміну паризького життя (Ястребицкая, 1978: 83).

У Париж починають стікатися як трубадури, так і освічені лицарі. Внаслідок присутності королеви, дочки Аквітанії, у Францію полегшився доступ «південних» норівів, звичаїв, традицій, зокрема моди, придворних ігор. При королівському дворі Франції жінки вперше починають носити декольте, сміливо оголюючи плечі та верхню частину грудей; корсажі, що щільно облягають всі чудові і стрункі частини жіночого тіла, вигідно підкреслюючи їх. З великим смаком придворні пані починають підбирати на сукні тканини широкої та різноманітної гами кольорів. Вплив Алієнори не залишив осторонь і чоловіків – вони починають частіше голитися (Ружмон, 2000: 214).

Алієнора виступала як лідер умовного руху емансипації жінок, які втомилися від зневаги чоловіків і намагалися, наприклад, на Судах любові почуватися соціально значущими персонами.

Не випадково, що саме в цей час зароджується жанр куртуазного (піднесеного) кохання. Несмачна і безбарвна література тепер замінюється на провансальську – поштиву і витончену. При Алієнорі виробляється тонка і складна метафізика любові, виникає поклоніння жінці, ідеалізація любовного почуття. Звичайно, це лише виняток на тлі жорстокості феодального побуту та загальної грубості.

З іншого боку, проникнення піднесеного відбувається лише у вузькому колі королівського двору. Любовно-філософські ігри Алієнори – це так звані салонні ігри, які рідко і слабо висловлювали справжні серцеві стосунки між чоловіком та жінкою. Але це становить значний крок уперед у формуванні піднесено-естетичного початку у світі, зокрема, у Франції (Мартинчук, Соць, 2017: 17).

Зрозуміло, що нововведення, причиною яких стала Алієнора, не мали позитивного впливу на всі верстви суспільства. Найбільш консервативною з'явилася церква, що негативно ставилася до вільного трактування життєвого укладу людини. Але Алієнора вміла порозумітися з церквою, вміло граючи на користолюбстві духовних осіб.

Вплив Алієнори при дворі короля не обмежувалося питаннями культури. Це була сильна особистість, яка претендувала на власну роль у політичному житті країни. Людовік VII був людиною слабкою і легко піддавався чужому впливу, чим й скористалася його дружина. Не можна сказати, що король був у захваті від подібного стану речей. Він часто скаржився на Алієнору своєму найближчому раднику абату Сугерію, який був правою рукою ще в часи Людовіка VI. Абат погоджувався з королем, але мав більший кругозір і державне мислення, розуміючи, що таке величезне герцогство як Аквітанія, вартє труднощів спілкування з владолібною Алієнорою. Проте королева сприяла відстороненню Сугерія від справ, відправила на заслання королеву-матір, змусила чоловіка зробити військову експедицію (що виявилася безуспішною) проти графства Тулузького (Кристина Пизанская, 1999: 41).

Залишити політичні інтриги 23-річну королеву змусило лише немовля, гаряче улюблена дочка. В результаті з опали повертається Сугерій та деякі інші радники, відсторонені Алієнорою.

Але незабаром Алієнора висловлює бажання вирушити разом із чоловіком у Другий Хрестовий похід. Причини, що підштовхнули Алієнору на подібне рішення, могли бути в пристрасному бажанні

королеви побачити Схід на власні очі. Спочатку король опирався участі дружини в поході, але потім погодився – присутність королеви як герцогині Аквітанської мала сприяти притоку у військо її васалів.

Разом з Алієнорою в похід вирушили й інші дружини знатних рицарів, склавши групу амазонок, але аж ніяк не войовничих. Їхня присутність завдала значної моральної шкоди для хрестоносців через гучні скандали на любовному фронті. Додалися і сварки особистого характеру між Людовіком та Алієнорою (Перну, 2001: 52).

Алієнора та Людовік мало підходили один одному. 21 березня 1152 р. церковний собор у Божансі оголосив про розлучення королівського подружжя. Формальним приводом стала серйозна обставина – вони були родичами в дев'ятому коліні. Процедура пройшла швидко. Залишивши доньок у колишнього чоловіка, Алієнора поїхала до Аквітанії, яка повернулася під її владу.

Жінка з таким багатим посагом ніяк не могла довго залишатися вільною. Ще коли Алієнора носила корону королеви Франції, вона познайомилася з Генріхом, сином Анжуйського графа Жоффруа. Генріх представляв повну протилежність Людовіку – сильний, сміливий, освічений, але на одинадцять років молодший за Алієнору. Сміливу жінку це не бентежило. Не виключено, що їй була вигідна різниця років для захоплення впливу над новим чоловіком (Бессмертный, 1994: 89).

18 травня 1152 р. 19-річний Генріх та 30-річної Алієнора одружилися. Алієнора прагнула завоювати лідерство в сім'ї, але Генріх не любив діяти за вказівкою. Однак у перші роки шлюбу їхні стосунки виглядали цілком щасливими.

У 1154 р. другий чоловік Алієнори став королем Англії – Генріхом II. Цому дісталася країна, що роздирається внутрішніми протиріччями та непокорою баронів. Тому коли була потрібна присутність короля на острові, Алієнора від імені Генріха правила в більш спокійних континентальних володіннях Плантагенетів. Суперничаючи один з одним,

кожен із чоловіків намагався виявити у вирішенні будь-яких питань більше політичної мудрості.

Але поступово Алієнора усвідомлює, що Генріх більше розглядає її не як жінку, а як спадкоємницю величезних земель і матір спадкоємців. Навіть настільки успішній жінці свого часу не вдалося уникнути долі переважної більшості знатних жінок середньовічного суспільства: шлюб з розрахунку, нелюбов і постійні зради чоловіка. Фаворитки – це частина способу життя будь-якого короля. Алієнорі доводиться спокійно дивитися на любовні пригоди чоловіка (Маланчук-Рибак, 2002: 58).

Вона любила Генріха всім серцем, але поява постійної коханки Розмонди Кліффорд завдала їй як жінці важкого удару. З того часу Алієнора налаштовує своїх синів проти батька. Невдовзі, з причини цієї змови, її Генріх захопив її в полон. Шістнадцять років – з 1173 по 1189 р.р. – Алієнора провела в ув'язненні. Коли вмирає її чоловік, Королем Англії стає Річард, найулюбленіший син Алієнори, відомий в історії як Річард I Левове Серце. Молодий король звільняє матір й між ними оформляється міцний союз.

Хоча королеві 67 років, вона діє з колишньої енергією. Вона вирушила в мандрівку по всіх володіннях Плантагенетів: із міста в місто, із замку в замок, змушуючи підданих приносити клятву на вірність Річарду I. Молодий король повністю довіряє матері й залишає її замість себе на троні, вирушаючи до Третього Хрестового походу (Федосик, 1993: 211).

Навіть у старості Алієнора не втратила самовладання. У 80-річному віці вона захищала фортецю Мірбо, коли її взяли в облогу французи.

Алієнора ніколи не втрачала інтересу до життя. Королева вже була далеко не молода, але трубадури, як і раніше, славили в піснях її красу. До кінця життя вона залишалася значною фігурою у європейській політиці. Вона привнесла багато нового в культуру й побут майбутньої централізованої Франції, підготувавши духовне злиття двох її частин – північної та південної. Чарівна, сповнена гідності, енергійна і впевнена в

собі, Алієнора воістину представляла приклад справжньої королеви (Перну, 2001: 118).

У період розвиненого середньовіччя, яскравим прикладом жінки-правителя може бути Бланка Кастильська (1188-1252), дружина Людовіка VIII. Вона була регентшою за Людовіка IX, причому двічі (1226-1234 рр.; 1248-1252 рр.) – у період неповноліття свого сина, а також під час його участі у хрестовому поході. Її вплив на короля-сина був дуже великий і тоді, коли той перебував на троні самотійно. Але частіше королева відсторонювалася від влади відразу ж після повноліття спадкоємця, який потрапляв під вплив угруповань знаті, що перебували в опозиції до його матері (Рудь, 2005: 241).

Жанна д'Арк (1412-1431) – рідкісний приклад середньовічної жінки, яка, не будучи правителькою держави, або вмілим воєначальником, зіграла видатну роль у політичній історії своєї країни.

У 20-ті рр. XV ст. за французьку корону зі спадкоємцем Карла VI Валуа бився англійський король Генріх VI. Успіх не супроводжував дофіна – через п'ять років після смерті батька він все ще не був коронований, оскільки Реймс, традиційне місце коронації, був захоплений англійцями. Під їхньою владою знаходилася і величезна територія на північ від Луари.

Жанна народилася в заможній селянській сім'ї в лотарінгському селищі Домремі. У тринадцятирічному віці їй починають приходити видіння; їй чуються голоси архангела Михаїла, святих Катерини та Маргарити, які кажуть, що саме їй судилося стати рятівницею Франції. У 1428 р. шістнадцятирічна Жанна йде в розташування військ дофіна і просить дозволу приєднатися до них, але її ніхто не приймає всерйоз. Через рік, коли становище французького спадкоємця стає відчайдушним, англійці беруть в облогу останній бастион французів – місто Орлеан, вона робить ще одну спробу. Після випробування та тритижневого допиту прелатами церкви було вирішено, що ця дівчина надіслана спадкоємцю

Богом. З королівським військом і своїм власним штандартом з образом Христа – Жанна рушила на допомогу обложеному Орлеану (Keen, 1991: 129).

Всупереч думці нерішучої військової ради, Жанна, що надихалася голосами, закликала військо йти на штурм позицій англійців навколо міста. Орлеана було звільнено. З того часу Жанну почали називати Орлеанською Дівою і вважати талісманом, даним Господом.

На хвилі незвичайного ентузіазму війську дофіна стала супроводжувати успіх. Жанна передбачала перемоги – і передбачення збувалися. Вона сама брала участь в облозі та взятті міст. І хоча, на думку сучасних істориків, Жанну не можна назвати геніальним полководцем, вона зробила для Франції в тих умовах більше, ніж міг зробити будь-який полководець. Вона стала кумиром і національним героєм французів, за нею йшло військо, яке повірило в її рятівну місію (Федосик, 1993: 42).

Після того, як вона виконала свою місію і дофін був коронований, військо щастя від неї відвернулося. У травні 1430 р. Жанна була захоплена герцогом Бургундським, який передав її в руки інквізиції за плату в десять тисяч франків. Судовий процес відбувався у Руані. Жанні було пред'явлено звинувачення в ересі та чаклунстві. Але насправді це був процес політичний, що дозволяв противникам короля Карла звинуватити його у співпраці з відьмою. І хоча Жанна, незважаючи на свій юний вік, майстерно спростовувала всі звинувачення в брехні, рішення трибуналу було передбаченим і вона була визнана винною. За Жанну не заступилися ні врятований нею король, ні французькі прелати, які колись визнавали її посланницею Бога. 30 травня 1431 р. її було публічно спалено як єретичку (Leyser, 2002: 246).

Через двадцять років, після вигнання англійців із Франції справу Жанни було переглянуто, вона була виправдана, а в XX ст. канонізована католицькою церквою. Жанна стала великою національною героїнею

Франції. Саме приклад Орлеанської Діви, яка вірить, що під божественним керівництвом вона приведе співвітчизників до перемоги над англійцями, був чинником пробудження французької національної самосвідомості (Федосик, 1993: 47).

Як бачимо, середньовічна думка вважала, що жінки, відомі своїми досягненнями, долали недосконалу жіночу природу, як би наслідували чоловічий приклад. Однак, слід зазначити, що, всупереч формальним обмеженням участі жінок у органах влади, насправді вплив їх на державні відносини прослідковується протягом усієї середньовічної історії. Яскравими прикладами цьому слугують біографії Алієнори Аквітанської, Бланки Кастильської та Жанни д'Арк.

3.2. Основні сфери господарської діяльності жінок

В економічній сфері статус жінок був пов'язаний насамперед із їх правом успадковувати землю та розпоряджатися нею.

Стан земельних власників включав чимало жінок, які отримали землю у спадок, як шлюбний дар, як посаг або як «вдовину частку». У IX – XI ст. в середньому в Європі жінки становили майже 10% від загального числа всіх земельних власників. Проте вже в XIII столітті проявилася досить явна тенденція до обмеження жінок у праві власності на користь чоловіка. По-перше, жінка втрачає ту економічну роль, яку вона виконувала в раннє середньовіччя. По-друге, на «шлюбному ринку» виявляється переважання наречених: і у зв'язку із загальною демографічною ситуацією, і у зв'язку з поширенням права первородства, що спричинило за собою те, що одружували найчастіше лише одного сина (Рябова, 1999: 31).

Отже, жінка могла отримати землю у спадок, і це було правилом більшості регіонів середньовічної Європи, в тому числі і у Франції. Але тут так само існувало право первородства, де власність не ділилася, а

передавалася старшому синові. Землю у спадок, таким чином, не отримували не тільки дочки, а й молодші сини.

Інший шлях придбання жінкою сімейної власності – через посаг. Поряд з грошима, одягом, інвентарем іноді в посаг давалася і земля. Посаг повертався дружині у разі смерті чоловіка або розірвання шлюбу.

У практиці отримання у посаг землі існувала регіональна специфіка. У південній Франції дівчина, якій вже виділили посаг, була виключена з подальшого процесу успадкування. У Нормандії дочка могла бути усунена від поділу спадщини на підставі того, що вона отримає частину батьківського стану пізніше, при вступі в шлюб. Вийшовши заміж, жінка вже не могла вільно розпоряджатися посагом без дозволу чоловіка (Башинська, 2004: 68).

Про економічні права вдів слід сказати особливо. При наслідуванні від померлого чоловіка потрібно було третину виділити вдові, третину – дітям, а решту віддати церкві на милостиню. Насправді, хоча спадщина померлого чоловіка і називалася «вдовина третина», вона могла перевищувати цю частку, досягаючи і половини, і навіть більшої частини. Така практика існувала і в раннє середньовіччя, але особливого поширення набула лише згодом.

Крім вдовиної третини, вдови зазвичай отримували назад і своє посаг. Забезпечити отримання належної їй спадщини протягом 40 днів після смерті чоловіка було обов'язком спадкоємця або опікуна. Норми, що охороняли «вдовину третину», відображені в більшості законодавств (наприклад, у Норманських законах XII ст.). Вдова мала право навіть не сплачувати борги померлого чоловіка. Поки діти були неповнолітніми, вона контролювала всю спадщину – і над своєю часткою, і над часткою дітей. Не дивно, що часто вдови відмовлялися виходити заміж вдруге, щоб не втрачати своїх майнових та юридичних прав та зберегти самостійність (Бродель, 2014, 126).

Середньовічне законодавство, захищаючи права вдів, натомість охороняло й інтереси сім'ї загалом. «Вдовина третина» покладалася лише у разі дійсного шлюбу; якщо ж шлюб з будь-якої причини розірвався або пара була поділена, то жінка позбавлялася спадщини від чоловіка. Вона втрачала права на «вдовину третину» і в тому випадку, якщо вдруге виходила заміж, - спадщина поверталася в сім'ю першого чоловіка. Те саме відбувалося і у разі смерті вдови за умови відсутності спадкоємців. Діти вдови від другого шлюбу також мали права успадковувати це майно. В окремих регіонах існували навіть такі обмеження: якщо вдова виходила заміж вдруге, вона повинна була залишити будинок першого чоловіка. Всі ці норми, спрямовані на охорону сімейної власності, з XI століття затверджуються в багатьох законодавствах (Руднева, Дашковська, 2000: 158).

Вдова могла віддати офіційно власність синові, оскільки виконувати всі служби, пов'язані із землеволодінням, і утримувати будинок було не тільки знаком самостійності, а й досить важким і обтяжливим заняттям. Натомість син брав він зобов'язання піклуватися про неї, наприклад, щорічно виділяти їй певну суму чи побудувати будинок. Якщо ж син не виконував своїх обов'язків, то вдова мала право розірвати такі відносини і повернути свою частину спадщини (Зайбт, 2009: 81).

Загальна тенденція погіршення статусу жінки у високому середовищі, незважаючи на активність жінок в економічній сфері, збереглася і посилилася до кінця цього періоду, коли накладалося все більше заборон на роботу жінок і істотно обмежувалися їх майнові права.

У церковному законодавстві ставлення до жінки було більш прихильним. Церква мала власні суди, де діяло канонічне право. Вже в XI столітті папа Григорій VII розпорядився, щоб усі справи про душу вирішувалися в церковних судах, і це означало, що під юрисдикцію канонічного права потрапляли всі справи про гріхи. У церковних судах

часто розглядалися й питання, які стосуються шлюбу та порядку спадкування (Дюбі, 2003: 247).

У світській практиці шлюб був передусім економічним, котрий іноді політичним альянсом. Він міг істотно змінити майновий та соціальний статус усієї сім'ї. Приклади таких угод наводить французький вчений Р. Амбелен. Він пише, що Маргарита Бургундська (1290-1315) принесла своєму чоловікові Людовіку X Сварливому (1289-1316), тоді королю Наваррському, 15 тисяч ліврів посагу. За її сестрою Жанною граф Пуатьє, майбутній король Філіп V Довгий (1294-1322), отримав графство Бургундське (Франш-Конте). Молодший брат Філіпа IV Красивого Карл Валуа через шлюб з Маргаритою Анжуйською став графом Менським і Першим, а в 1301 р. в результаті одруження на Катрін де Куртенс отримав ще й формальний «титул» імператора Константинополя. Ці приклади ставляться до королівської сім'ї, але такі самі інтереси переслідували і дворяни, влаштовуючи шлюбні партії своїх нащадків (Смирнова, Рогач, 1996: 24).

Найчастіше жінка в аристократичному середовищі виступала засобом досягнення згоди і миру між сторонами, що змагаються. Пізніше (кінець XIII – початок XIV ст.) на сцену виходять такі явища матримоніальних відносин, які певною мірою знижують соціальний статус знатної жінки: це відбувається тоді, коли дівчину видають заміж за багату людину недворянського походження. Фаблію рясніють розповідями про мезальянси, що свідчить якщо не про значне поширення подібної практики, то принаймні про реальне її існування і про тенденцію розвитку. У той самий час можливість змішаних шлюбів ще включала внутрішнього конфлікту у ній, оскільки несла із собою двоїстість становища подружжя (Історія середніх віків, 2014: 199)..

У фавлію «Розрізана попона» саме так і відбувається: багатий купець одружує свого сина з високородною нареченою, родичі якої впали в борги через безпутне життя; але, бажаючи забезпечити за своєю сім'єю багатство

купця, вони вимагають, щоб той віддав стан синові. В результаті виникає конфлікт: хизучись своїм високим походженням, лицарська дочка ненавидить і зневажає свекра, змушує чоловіка вигнати батька з дому (Курціус, 2007: 67).

Перехід жінки з одного линьяжа в інший не зводився до простого її переміщення з дому в будинок: переміщується і її стан. Не дивно тому, що укладання шлюбів суворо регламентувалося батьками, які прагнули влаштувати вигідний шлюб, не звертаючи уваги бажання дітей.

Видача ж заміж дівчат-сиріт була правом і обов'язком феодального сеньйора, причому відмови з боку спадкоємиці феодальне право не передбачало, незважаючи на те, що з XII ст. священник при одруженні запитував про згоду нареченої та нареченого. Церква, визнаючи авторитет чоловіка, в той же час проголошувала необхідність вільної згоди нареченого і невести при вступі в шлюб і стверджувала, що подружжя має рівні права відносно один одного. Саме церква наполягала на турботі про вдів та стежила за здійсненням їх майнових прав. І саме до неї вдови зверталися за допомогою, якщо їхні права зневажалися. Нарешті, церковне законодавство надавало жінці ширші права у сфері (Козьякова, 2002: 168).

Але, незважаючи на це, жіноча доля дуже легко ставала жертвою політичних чи земельних інтересів. Так, в ході альбігойських воєн (1209-1229) в 1212 р. був прийнятий «Кодекс Пам'є», в якому, щоб викоринити брехні на півдні Франції, передбачалася наступна стаття: «Ніяка вдова або спадкоємиця благородного звання, що володіє укріпленими замками і фортецями, не має права в найближчі десять років виходити заміж за мешканця цих місць без дозволу графа. або когось ще. Після десяти років вони зможуть виходити заміж згідно з звичаєм» (Блок, 2002).

Протягом усієї довгої історії середньовіччя основні трудові обов'язки жінки-селянки зберігалися практично незмінними. Селянка разом із чоловіком працювала як на панському, так і на своєму полі: сіяла, жала, косила, сушила та транспортувала сіно, виконувала багато інших

сільськогосподарських робіт. Ймовірно, не можна сказати, що вона розділяла з чоловіком нелегку польову працю повною мірою – найважчі роботи покладалися на чоловіків. До чоловічих занять належали, перш за все, орні роботи; коли чоловік йшов за плугом, то жінка, якщо вона брала участь у оранку, могла вести тяглову тварину. Такий поділ сільськогосподарської праці на «чоловічі» і «жіночі» заняття існувало під час сіножаті, у період збирання врожаю. Наприклад, при сіножаті справою чоловіків було косити чи жати, а обов'язком жінок – згрібати сіно чи збирати колосся, змітати в стоги і пов'язувати в снопи (Гатдрахманов, 1996: 188, 190).

Жінки, головним чином незаміжні, батрачили – особливо за часів воєн, коли найгостріше відчувалася нестача чоловічої робочої сили. Середня зарплата наймички була зазвичай нижчою, ніж у чоловіка. Наприклад, у Франції у XIV столітті жінка отримувала лише близько 70% від суми оплати праці чоловіків. Іноді, правда, потреба в робочих руках була особливо велика (після чуми, наприклад, жінки не тільки прибирали врожай, а й мостили каменем дорогу), тоді жінки отримували заробітну плату нарівні з чоловіками.

Польові роботи становили лише частину трудових обов'язків селянки. Крім цього вона доглядала домашню худобу, працювала у своєму городі, утримувала будинок. Селянка не тільки прала, готувала, шила, годувала та виховувала дітей, а й виконувала роботи, пов'язані з особливостями сільського життя, наприклад, збирала дрова для домашнього вогнища та підтримувала в ньому вогонь, відносила зерно на млин тощо (Бовуар, 1995: 182).

Жителі села, за винятком заможних, не купували одяг у місті. На жіночі руки покладалися усі стадії її виготовлення. Те, що текстильні ремесла були виробництвом жіночим, доводить структура оброку, який виплачують чоловіки й жінки. Типово жіночими оброками були

постачання пряжі, шматків полотна, сорочках, а чоловічими – постачання заліза, дров, drankи, пиломатеріалів та ін. (Гатдрахманов, 1996: 189).

Поступове залучення села в товарно-грошові відносини виявлялося також у тому, що і багато продуктів сільського ремесла виготовлялися не тільки для споживання, але і на продаж. Жіночими ремеслами на селі, крім виготовлення одягу, вважалися виробництва мила, хліба, сиру та олії. Жінки часто робили й пиво. Однак всі ці виробництва були для селянки лише допоміжним заняттям, основною ж її працею залишалася робота в полі та вдома.

Поява та розвитку міст серйозно змінило загальну структуру жіночої праці. Жінки залучалися в ремісниче виробництво, в якому залишили помітний слід. Наскільки ж широкою була сфера прикладання жіночої праці, якою була ступінь залучення жінок у цехове ремесло?

Становий статус городянок, чи це дружини багатих купців, королівських чиновників, дрібних торговців, ремісників чи жінки, які самостійно займалися виробництвом товарів, послуг, був однаковий: всі вони ставилися до третього стану (Бессмертный, 1994: 255).

Жінки займалися ремеслом у різних регіонах Англії, Німеччини, Іспанії, Італії, але найбільша ступінь участі жінок на міській економіці припадала Франції. За Паризьким податковим переписом 1292 р. серед всіх оподатковуваних частка жінок становила 15,4% (включаючи ремісниць і вдів чиновників і купців); за переписом 1313 р. – 11,6% (Рябова, 1999: 56).

У числі офіційно дозволених для жінок ремесел за королівським декретом 1364 були різні стадії виробництва вовни, шовку і льону (традиційні жіночі заняття починаючи з раннього середньовіччя), пивоваріння, випічка хліба, деякі торгові види діяльності, проституція. Насправді ж сфера жіночої праці була значно ширшою. У тому ж перепису 1292 згадувалися 172 професії, якими володіли жінки (чоловічих

професій було, для порівняння, 325). У 1313 р. ці цифри становили відповідно 130 і 276 (Рябова, 1999: 545).

Про структуру жіночої трудової зайнятості дозволяють судити такі цифри: 197 жінок працювали як прислуга, 50 займалися торгівлею вроздріб, 46 були кравцями, 38 – прачками, 20 займалися роботами по шовку, 13 були цирульницями, 12 – нянями. Дані перепису 1313 р. показують схожу картину (Рябова, 1999: 56). Перелічимо ще кілька найпоширеніших серед жінок середньовічного міста занять: виготовлення свічок, взуття, одягу, галантерейних (наприклад, капелюшок, рукавичок) і кушнірських товарів, залізних виробів (голок, шпильок, ножиць і ножів), продуктів харчування. Вони тримали заїжджі двори, та-верни, були ювелірами, мінялами, вуличними торговцями, мийниками, воротарями, банщиками, акушерками, лікарями, мірошниками, ілюстраторами книг, палітурниками та позолотниками, жонглерами, музикантами та акробатами. Збереглися згадки навіть про жінок-ковалів і мулярів. Але все ж таки це було, швидше, виняток із правил.

У середньовічному суспільстві, як відомо, кожна людина жорстко контролювалася відповідною корпорацією. Сфера праці була винятком. Однією з основних середньовічних корпорацій, що регламентували цей бік життя, був цех. Цехи бурхливо розвиваються у середньовічній Європі з XIII століття. Існували цехи, у яких працювали і чоловіки, і жінки; цехи, в яких працювали переважно жінки; і цехи, куди доступ їм було закрито (Бродель, 2017: 318).

Організація таких гільдій не відрізнялася від влаштування чоловічих цехів. Наведемо за приклад статут цеху шовкопрядіння і шовкоткацтва (Париж, XIII ст.), в якому встановлювалися звичайні для всієї цехової організації ремесла норми: 1) майстром цеху жінка може стати тільки в тому випадку, якщо вона вже практикує один рік і один день після закінчення свого учнівства; 2) жінка-майстер не може брати більше двох учнів одночасно, і лише один з них може бути її родичем; 3) ні жінка-

майстер, ні проста працівниця не може працювати вночі і у свята; 4) жінка-майстер має ретельно стежити за якістю продукції; якщо воно не відповідає стандартам, то продукцію слід спалити.

Жінка могла стати і членом такого ремісничого цеху, який не був специфічно жіночим. Подібних, «змішаних» цехів була більшість. У французькій столиці кінця XIII століття жінки допускалися в 80 з 120 цехів. Прикладом таких цехів були ткацькі.

Статути змішаних цехів звертаються до представників обох статей. Так, статут цеху банщиків закликає власників лазень – і чоловіків, і жінок – дотримуватись певних правил і не зазивати у лазні до вечора, не пускати в лазні прокажених, повій тощо.

Для жінки існувало кілька шляхів до повноправних членів цеху. По-перше, це кілька років учнівства. У Паризькому статуті 1407 р. встановлювалося, що батько зобов'язаний забезпечити грошима свою дочку: якщо він багатий і знаний, то для того, щоб видати її заміж або віддати в монастир; якщо це простий городянин – щоб видати заміж або віддати навчання ремеслу. По-друге, це заміжжя. Дівчина, що вийшла заміж за ремісника, зазвичай навчалася ремеслу і допомагала чоловікові разом з дітьми. Деякі цехові приписи не лише допускали, а й навіть вимагали цього. Втім, частіше жінка допомагала чоловікові, не будучи членом цеху. Стати таким вона могла лише овдовівши. І тут вдова успадкувала привілеї майстра, зокрема і право навчати учнів. Коли ж вона виходила заміж вдруге, то зберігала своє становище в цеху тільки в тому випадку, якщо її новий чоловік був членом цього ж цеху (Гошко, 2018: 420).

Загалом робота жінки в рамках цехового ремесла була правилом у всій Франції. У Тулузі, наприклад, у XIII ст. жінки були активні у 5 цехах. Процес обмеження доступу жінки в цехи почався в XIV столітті, і посилювався в наступному столітті, причому це була загальноєвропейська тенденція. Заборони стосувалися, перш за все, найбільш престижної і

високооплачуваної роботи. У Парижі до 1450 р. п'ять жіночих гільдій були реорганізовані і перетворені на переважно чоловічі корпорації. І якщо з перепису 1313 р. жінки становили 7,7 % від усіх глав домогосподарств із заняттями, оподатковуваними, то XV столітті їх кількість скоротилося до 2,8% (Остапенко, 2016: 199).

Жінкам належала помітна роль у середньовічній медицині, свідчить і те, що факультет медицини Паризького університету неодноразово звинувачував жінок у незаконному лікуванні. У 1271 році він наполягав на обов'язковому ліцензуванні діяльності лікарів та перевірці їх знань на іспитах. Проте лікарі з ліцензіями не могли впоратися з роботою та задовольнити попит на відповідні послуги, і паризька міська влада продовжувала видавати ліцензії жінкам. Оскільки офіційно жінці було заборонено займатися медициною, кожна обґрунтовувала право лікувати своїм реальним умінням, а чи не дипломом і правами. Після 1200 р. у Франції з 7 647 відомих практикуючих лікарів жінок налічувалося 121 (1,6%); третина з них були акушерки та няньки, які займалися доглядом за хворими. Останнє пояснюється тим, що дипломовані лікарі-чоловіки лише досліджували пацієнта і призначали йому лікування; догляд же за хворим, а також, щоб уникнути всіляких скандалів, допомогу вони надавали іншим – жінкам-лікарям, акушеркам і цирульницям (Ле Гофф, Трюон, 2008: 325).

Так, за податковим переписом 1292 р. в Парижі налічувалося 2 жінки-цирульниці, 2 повитухи, 5 жінок, які займалися одночасно лікарською практикою і доглядом за хворими. Стати акушеркою можна було лише витримавши відповідний іспит, що проводився призначеним міською владою лікарем. Акушерок навіть звільняли від податків та призначали пенсію на знак особливої поваги до їхньої професії. Можливо, деякі з акушерок були знайомі з працями з гінекології, оскільки ці роботи були написані, як правило, не латиною, а рідною мовою і адресовані не лікарям, а грамотним жінкам, що займалися цією практикою.

Таким чином, сфера догляду за хворими та акушерська допомога були практично сферою жіночої праці (Арнаутова, 2001: 210).

Торгівля тілом була для жінок одним із дозволених і широко поширених занять. Навіть міста з населенням 500-1000 мешканців мали свої будинки (Блох, 1999: 471). У містах більше цим промислом займалися багато. Наприклад, у XV ст. в Діжоні, столиці графства Бургундія з населенням близько 10 000 чоловік, було більше сотні повій, більшість з яких працювала в громадських будинках і в громадських лазнях.

Ставлення до проституції в середні віки було однозначним. Воно, зрозуміло, засуджувалась у християнстві як тяжкий гріх. Більше того, в силу специфіки середньовічного ставлення до сексуальної сфери, до жіночої природи взагалі обурення, що традиційно спрямовується суспільством проти жриць кохання, поширювалося на багатьох інших жінок.

Спочатку проституція була локалізована при дворах, садибах аристократів, а з XIII ст. оформляється, як і інші ремесла – за цеховим зразком. Вона регулювалася статутами та статутами. Нерідко жриці кохання мали своїх покровителів-святих. Такі цехи існували як інститут житлових будинків вже у XII с. у Франції. Замаскованими борделями були лазні, а часто й цирульні. Продовжувала існувати і так звана «вільна», позацехова проституція, яка зазнавала постійних гонінь з боку влади.

У містах ремесло повій існувало під суворим контролем та наглядом з боку адміністрації. Борделі були власністю міста чи князя, які здавали в оренду і найчастіше надавали своїм публічним будинкам привілеї. Приватні борделі були винятком, вони стали об'єктом переслідування з боку влади (Шивельбуш, 2007: 92).

Таке регулювання мало кілька причин. По-перше, проституція приносила постійний прибуток міській скарбниці. Наприклад, паризькі повії наприкінці XIV століття оподатковувалися 58 су на рік, маркитантки, що йдуть за армією, – 28 су на тиждень; заробіток служниці, для

порівняння, у цей час становив 30 су на рік (Блох, 1999: 198). Дохід від будинків терпимості, зданих містом у найм, надходив у міську, а й у князівську скарбницю чи церковну касу.

По-друге, влада не могла не тримати це ремесло під жорстким контролем, оскільки проституція часто йшла пліч-о-пліч зі злочинністю. Міська рада часто проводила перевірки у борделях. За порушення норм цехового статуту (наприклад, якщо в бордель привели одруженого чоловіка) господиню публічного будинку або саму повію карали грошовим штрафом, батогом, тавруванням, відрізанням носа, виставленням у ганебного стовпа. Щоб цей контроль був ефективним, міська рада наказувала «жрицям кохання» жити компактно, в одному місці, часто під стінами міста. У багатьох містах (Страсбург, Париж) існували цілі «веселі» вулиці та квартали. Влада зобов'язувала повій носити особливий знак, щоб відрізнити їх від осіб інших професій (що викликало постійні протести з боку публічних жінок). В Авіньйоні XIV ст., наприклад, це була червона тасьма або стрічка на плечі.

Права та обов'язки повій регулювалися спеціальними статутами. Серед обов'язків була своєчасна та точна сплата податків до міської скарбниці та всіх виплат власнику закладу. Публічним жінкам заборонялося мати коханця, примушувати клієнтів, наводити їх у свої спальні під час церковної служби чи засідань парламенту. Разом з тим статuti відобразили і турботу середньовічного суспільства про занепалих жінок: про їхнє здоров'я, про спокій у будинку, відпочинок, чесну винагороду, про можливість повернення до праведного життя після сплати господарю відповідних виплат. Правила включали санітарні застереження. Навіть церква, засуджуючи повій за гріх, постійно проголошувала, що не можна перешкоджати їм відвідувати службу в неділю або у свята. У багатьох дидактичних творах церковних авторів стверджувалося, що повії мають право зберегти свої гроші, нажиті несправедною працею (Gies, 2016: 110).

Прийом у будинок регулювався статутами. Так, заборонялося брати заміжніх, хворих, вагітних, неповнолітніх, а також самотніх жінок без їхнього бажання. Перевагу слід віддавати іногороднім та самотнім дівчатам.

Основна причина звернення до такого виду ремесла була традиційною – бідність. Не випадково серед повій переважали служниці і бідні вдови, що залишилися з маленькими дітьми. У пошуках додаткового джерела існування проституцією займалися і заміжні жінки. Нерідко жінок підштовхувало до проституції та чоловіче насильство. У поодиноких випадках у бордель віддавали своїх дочок і дружин за борги (Блох, 1999: 212).

Таким чином, основним засобом господарської діяльності в середні віки була земля. Жінка могла отримати її у спадок, і це було правилом більшості регіонів середньовічної Європи, в тому числі і у Франції. Інший шлях – через посаг, який повертався дружині у разі смерті чоловіка або розірвання шлюбу. Загальна тенденція погіршення статусу жінки у високому середовищі, незважаючи на активність жінок в економічній сфері, збереглася і посилилася до кінця цього періоду, коли накладалося все більше заборон на роботу жінок й істотно обмежувалися їх майнові права. Що стосується жіночої праці, то селянки разом із чоловіками працювали як на панському, так і на своєму полі.

Жінки, головним чином незаміжні, батрачили – особливо за часів воєн, коли найгостріше відчувалася нестача чоловічої робочої сили. Поява та розвиток міст серйозно змінило загальну структуру жіночої праці. Жінки залучалися в ремісниче виробництво, в якому залишили помітний слід.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеної роботи було досліджено роль жінки в соціальному, політичному та економічному житті середньовічної Франції та сформовано певні висновки.

Аналіз джерел показав, що Франція «темних століть» залишила дослідникам дуже мало свідчень, завдяки яким можна було б уявити картину гендерних відносин цього часу. Втім, це стосується середньовіччя в цілому. Це породило безліч аберацій традиційної історіографії у підході до жінки. Середньовіччя представляли як епоху абсолютного ворожого ставлення до неї, панування релігійного догматизму та мракобісся. До першої групи джерел входять законодавчі документи раннього та високого середньовіччя («Алеманська правда», «Саксонське зеркало», «Салічна правда», Кутюми Бовезі). По ним стало можливим прослідкувати зміни в правовому статусі жінки у Франції протягом середньовіччя. Наступна категорія джерел – праці релігійних діячів (Августин Блажений, Тома Аквінський), в яких жінка постає в основному як недосконале створіння, первородна причина людських гріхів. В творах середньовічних письменників погляд на жінку також показаний в основному як на свого роду «додаток» до чоловіків (Жоффруа IV де Ла Тур Ландрі, Жан де Мьон, Еразм Ротердамський). На фоні цього праці Христини Пізанської відрізняються зовсім в інший бік. Вона стверджує, що жінки такі як і чоловіки, й ні в чому не поступаються їм ні тілом, ні душею. Вона послідовно захищає права жінки, наприклад право бути освіченою, і наводить численні приклади освічених та гідних жінок з минулого. При вирішенні поставлених у роботі завдань було використано основні методологічні принципи – історизму, системності та об'єктивності, які націлюють дослідника на використання всієї сукупності джерельної бази, її комплексного аналізу. Для побудови висновків та формулювання висновків були використані такі загальнонаукові методи як: аналогія,

порівняння, типологізація, аналіз, синтез, індукція та дедукція. Крім того в ході дослідження застосовувалися спеціально-історичні методи.

Розгляд історіографії з тематики роботи показав, що дослідження ролі жінки в середньовічному суспільстві Франції почалось з вивчення історії повсякденності. Одним з перших на цій ниві був французький історик XIX ст. Е. Віолле-ле-Дюк. Справжній інтерес до «жіночої історії», і зокрема до історії середньовічної жінки, прокинувся лише в другій половині XX ст. До цього в переважній більшості праць медієвістів, де найсерйознішим чином розглядалися не тільки політична та економічна історія, а й соціальна структура середньовічного суспільства, жінки як об'єкт дослідження фактично були відсутні; з'являлися лише поодинокі роботи, що торкалися окремі проблеми «жіночої історії» середньовіччя (Ф. Бродель, Ж. Ле Гофф, Н. Трюон). Лише у 1970-80-х рр. з'являється низка праць Ф. Гайс, Р. Перну, Ж. Дюби та інших, в яких досліджується місце жінки в середньовічному суспільстві. Радянська історіографія слідом за західними дослідниками також звернула увагу на цю проблематику. Однак слід визнати, що для цього було використано традиційний для радянських істориків класовий підхід. Серед цієї категорії можна відзначити роботи за авторством А. Гуревича та А. Ястребицької. В сучасній українській історіографії ролі жінки в середньовічному суспільстві присвячена значна кількість робіт. Серед ранніх досліджень можна відзначити роботи О. Рудневої та О. Дашковської. Побут та повсякденні клопоти середньовічної жінки описані в статтях Л. Башинської, Я. Ісаєвича та О. Федоріва. Правовий статус жінки за законодавчими нормами досліджують М. Кобилецький, Н. Плюта, Р. Михальчук, С. Косяк, О. Соболев, Л. Остапенко.

Дослідження соціального становища жінок в середньовічній Франції показало, що жінка була витіснена в область лише приватного життя. Статус жінки у суспільстві, як і статус чоловіка, визначався народженням. Найбільш показовим для оцінки статусу жінки у ранньому середньовіччі був порядок спадкування. З розвитком феодальних відносин

спостерігається поступове погіршення соціального становища жінки. Вона все більше витісняється з публічної сфери в приватну, а в суспільному житті дедалі виразніше домінують чоловіки. Одна з причин того – відродження римського права, одним із важливих принципів якого була практично необмежена влада в сім'ї її голови, що призвело до ще більшого зміцнення пріоритету успадкування по чоловічій лінії. Переміщення центрів освіти з монастирів до університетів, куди доступ жінці було закрито, також істотно обмежували можливості інтелектуального зростання жінки, що сприяло витісненню жінок у приватну сферу. Загальна тенденція погіршення статусу жінки у високому середньовіччі зберігається і посилюється до кінця цього періоду. Повністю залежала від чоловіка, жінка представлялася як частина його особистого майна, від якого вимагали дотримання певних правил поведінки. Існували законодавчі заходи, які мали припинити можливі наслідки «негідної поведінки» дружини. Але якщо жіночі зради засуджувалися і переслідувалися, то сексуальна свобода чоловіків вважалася цілком прийнятною. Все це свідчить про власне ставлення до жінки. Вдови і незаміжні жінки мали значно більшу самостійність. Вони самі платили податки і відповідали за феодалські служби свого маєтку чи наділу, могли пред'являти позови до суду, укладати контракти, заповідати чи позичати гроші. Зрештою, могли вийти заміж знову. Крім того, вдови перебували під особливим заступництвом церкви.

При дослідженні правового статусу жінки за законодавчими нормами було виявлено, що у період «темних віків» вона мала більше прав. У часи високого середньовіччя розвивалося паралельно кілька систем права навіть у межах одного регіону. Слід зазначити, як і ставлення до жінки у різних законодавствах був однозначним. Так, у світському законодавстві зустрічаємо серйозні обмеження дієздатності жінок і в соціальній (вони виключалися з процесу управління державою на всіх рівнях), і в економічній сферах. Що стосується питання про юридичний

статус жінки, про її можливості захищати свої права самостійно в суді, то за середньовічним правом жінка не могла бути присяжною і виступати свідком, навіть якщо це торкалося її безпосередніх інтересів. Жінка могла лише вдатися до допомоги чоловіка-порадника. Але суди часто не дотримувалися цих приписів. Свідectво жінки визнавали лише за наявності інших свідків. Жінки зазвичай надавали свідчення у разі насильства – і як жертви, і як свідки. Покарання за насильство проти жінки передбачалося суворим. Але в середньовічній «ієрархії» гріхів наруга над жінкою вважалася меншою провиною, порівняно, наприклад, з крадіжкою власності, що не говорило на користь соціального піднесення жінки в даний період. Але якщо способи страти найчастіше для чоловіків і жінок були однакові, то умови утримання останніх у в'язниці були все ж таки м'якшими. Проте не можна сказати, що жінка була безправна. У неї була певна свобода дій у розпорядженні домашнім господарством. І якщо чоловік погано виконував обов'язки з управлінням землею, то дружина мала право самостійно подати позов до суду та відстоювати свої інтереси. За дружиною феодалного власника закріплювався ряд ключових господарських та соціокультурних функцій. А за відсутності чоловіка управління іменем зазвичай повністю лягало на її плечі, аж до його оборони при нападі ворожих військ.

Розглянувши місце жінки в політичній структурі Французького королівства ми дійшли до висновку, що воно було незначним. Середньовічний політикум вважав що жінки, відомі своїми досягненнями, долали недосконалу жіночу природу, та загалом наслідували чоловічий приклад. Владу в середньовіччі давало володіння землею. Ми бачимо, що вже у високому середньовіччі посилюється контроль за земельними ресурсами, щоб власність залишалася всередині сім'ї, а не йшла разом з посагом за жінкою. Сама бенефіційна система передбачала володіння землею за умови виконання феодалних служб. А оскільки жінка не несла відповідальності за всі пов'язані із землеволодінням обов'язки, не мала

права вступати на військову службу, то й володіти землею нарівні з чоловіком не мала права. А значить не мала і політичного впливу. Шлюб був економічним, інколи ж і політичним альянсом. Він міг істотно змінити майновий та соціальний статус усієї сім'ї. Інтереси заміжньої жінки представляв її чоловік. Так само він платив за дружину всі податкові платежі, відповідав за її борги та негідну поведінку. Таким чином, не маючи політичних прав чоловіка, жінка не мала і його обов'язків у політичній сфері. Однак, слід зазначити, що, всупереч формальним обмеженням участі жінок у органах влади, насправді вплив їх на державні відносини прослідковується протягом усієї середньовічної історії. Яскравими прикладами цьому слугують біографії Елеонори Аквітанської, Бланки Кастильської та Жанни д'Арк. Соціальний ландшафт Франції, її етнокультурний генотип створили сприятливі умови для динамічного культурного розвитку, зміни гендерної свідомості та стилю життя. Напрацьовані насамперед у середовищі еліти нові гендерні практики та установки свідомості наскрізь пронизані тією специфічною природою владних відносин, відносин власності. Саме вони вже в середньовічну епоху задали новий напрямок процесу індивідуалізації французького суспільства, емансипації його членів, зокрема жінки.

В середні віки основним засобом ведення господарства була земля. Аналіз основних сфер економічної діяльності жінок виявив, клас земельних власників включав чимало жінок, які отримали землю у спадок, як шлюбний дар, як посаг або як «вдовину частку». Але, незважаючи на це, жіноча доля дуже легко ставала жертвою політичних чи земельних інтересів. Було доведено, що жінки не мали права займатися якою-небудь діяльністю, яка вимагає кваліфікації (виконувати обов'язки священика, бути лікарем, адвокатом, суддею тощо). І хоча ці правила порушувалися (відомі випадки професійної діяльності городянок як лікарів, адвокатів, суддів, нотаріусів), загальна картина не змінюється. Для більшості жінок із знатного стану єдиною і найбільш плідною сферою діяльності була все

ж таки сім'я. Праця економічно активних жінок у ремісничій чи торговій сферах часто схвалювалася і підтримувалась їх чоловіками. Можна з упевненістю зробити висновок, що сфера застосування жіночої праці була дуже широка. Середньовічні жінки працювали пліч-о-пліч з чоловіками в більшості виробництв. Існували серйозні обмеження на працю жінок. Ступінь залучення їх у процес виробництва різнилася залежно від періоду та регіону. Але городянки, які займали важливе місце в економічному житті середньовічного міста, що мали ряд важливих економічних привілеїв, були позбавлені права обирати і бути обраними до органів міського самоврядування. Те саме можна спостерігати щодо аристократок та селянок.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

1. Августин Святий (1996). *Сповідь*. Київ.
2. Алеманська правда (1961). *Хрестоматія по історії середніх віків*. Том 1. М. Взято з: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/VIII/Lex_Alamann/text2.phtml?id=13974
3. Бомануар, Філіпп де (1961). *Кутюми Бовези*. М. Взято з: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/France/XIII/1280-1300/Kutymi_Bovezi/text.htm
4. Гійом де Лоррис, Жан де Мён (2007). *Роман о Розе. Середньовікова аллегорическа поема*. М.
5. Еразм Роттердамський (1993). *Похвала Глупоті*. К. Взято з: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3963>
6. Кристина Пизанська (1991). *Из «Книги о Граде Женском»*. М. Взято з <https://facetia.ru/node/3324>
7. Ла Тур Ландри, Жоффруа де (1991). Книга рыцаря Де ла Тура Ландри, написанная в назидание его дочерям. Пер. С. Н. Голубева. М.
8. Пятнадцать радостей брака и другие сочинения французских авторов XIV-XV вв. (1991). М.
9. Саксонское зеркало. Памятник, комментарии, исследования (1985). пер. Л. И. Дембо. М.
10. Салическая правда (1950). Перевод Н.П.Грацианского. М. Взято з: <https://www.hist.msu.ru/ER/Text/salic.htm>
11. Сташ, С. (ред.) (1989). *Средневековое городское право: Сб. текстов* Саратов.
12. Фома Аквинский (2005). *Сумма теологии*. К.
13. Шпренгер, Я., Крамер, Г. (1992). *Молот ведьм*. М.

Література

14. Ададуrow, В. (2002). *Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття)*. Львів.
15. Арнаутова, Ю. (2001). Жінчина в культурі мужчин: брак, любов, телесна красага глазами агнографов. *Адам и Ева: Альманах гендерной истории*, 1, 47-90.
16. Башинська, Л. (2004). Жінка в домашніх турботах: за творами авторів XIV–XV століття. *Наукові записки. Том 27. Історичні науки*, 63-71.
17. Бессмертный, Ю. (1994). *Средневековая Европа глазами современников и историков: Книга для чтения. Вып.3. Средневековый человек и его мир*. М.
18. Блок, М. (2002). *Феодалъне суспільство*. К. Взято з <http://litopys.org.ua/bloch/blo.htm>.
19. Блох, И. (1994). *Історія проституції*. СПб.
20. Бовуар, С. де. (1995). *Друга статъ*. У двох томах, т. 1. К.
21. Бродель, Ф. (2013). *Ідентичність Франції. Кн. 1. Простір та історія*. К.
22. Бродель, Ф. (2014). *Ідентичність Франції. Кн. 2. Люди і речі*. К.
23. Бродель, Ф. (2017). *Ідентичність Франції. Кн. 3. Люди і речі*. К.
24. Виолле-ле-Дюк, Э.Э. (1997). *Жизнь и развлечения в средние века*. СПб.
25. Гайс, Ф. (1987). *Брак и семья в Средние века*. Нью-Йорк.
26. Гатдрахманов, П. (1996). *Средневековые крестьяне и их семьи: Демографическое исследование французской деревни в XII-XV веках*. М.
27. Голубченко, А. (2021). Статус жінки у Стародавньому світі та Середньовіччі: теоретико-правовий аспект. *Law. State. Technology*, 3, 3-8.
28. Гошко, Т. (2018). Біблійні впливи в приписах міського права XIII-XVI століть. *Religions and beliefs of Rus' (9th – 16th centuries)*. Kraków, 411-424.
29. Гуревич, А. (1989). *Культура и общество средневековой Европы глазами современников*. М.

30. Дінцельбахер, Д. (ред.) (2019). *Історія європейської ментальності*. Пер. з нім. Володимир Кам'янець. Львів.
31. Дюби, Ж (1994). *Европа в Средние века* М.
32. Дюбі, Ж. (2003). *Доба соборів (Мистецтво та суспільство 980-1420 років)*. Пер. з фр. Григорій Пилипчук, Зоя Борисюк. К.
33. Зайбт, Ф. (2009). *Блиск і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем*. Пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів.
34. Ісаєвич, Я., Федорів, О. (2002). Сімейний побут. Становище жінки. *Українська культура XIII – першої половини XVII ст.* Взято з: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult207.htm>
35. *Історія середніх віків. Тематична хрестоматія* (2014). Одеса.
36. Келлер, О. (2011). Права женщины и право опеки в «Саксонском зеркале». *Лістападаўскія сустрэчы*, 8, 135-142.
37. Кобилецький, М. (2013). Правовий статус жінки за магдебурзьким правом. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*, 58, 55-61.
38. Козьякова, М. (2002). *Історія. Культура. Повседневність. Западная Европа: от античности до 20 века*. М.
39. Крижанівська, О., Крижанівський, О. (2002). *Історія середніх віків. Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя*. К.
40. Курціус, Е. (2007). *Європейська література і латинське середньовіччя*. Пер. з нім. Анатолій Онишко. Львів.
41. Ле Гофф, Ж. (2007). *Середньовічна уява*. Львів.
42. Ле Гофф, Ж., Трюон, Н. (2008). *Історія тела в Средние века*. М.
43. Лінч, Дж. (1994). *Середньовічна церква. Коротка історія*. Пер. з англ. К.
44. Маланчук-Рибак, О. (2002). *Жінка в історії: Навчальна хрестоматія*. Львів.
45. Мартинчук, І., Соць, В. (2017). Формування ідеалу жіночої краси в середні віки. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. Том 1 (9), 16-19.

46. Мишаненкова, Е. (2021). *Средневековье в юбке. Женщины эпохи Средневековья: стереотипы и факты*. М.
47. Олешко, С., Біла, О. (2016). Історичний ракурс уявлень про жінку в різні епохи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія. Серія «Гендерні дослідження»*, 2, 141-146.
48. Остапенко, Л. (2016). Про специфіку трудових відносин та діяльності в Європі у Середні віки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*, 837, 198-201.
49. Паввер, Э. (1985). *Средневековая женщина*. Кембридж.
50. Перну, Р. (2001). *Алинора Аквитанская*. СПб.
51. Плюта, Н., Михальчук, Р., Косяк, С. (2023). Статус жінки в епоху середньовіччя: упослідження та дискримінація. *Вісник науки та освіти*, 9(15), 897-907.
52. Роулиг, М. (2005). *Европа в Средние века*. М.
53. Руднева, О., Дашковська, О. (2000). *Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність*. Харків.
54. Рудь, М. (упор.). (2005). *Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія*. К.
55. Ружмон, Дені де. (2000). *Любов і західна культура*. Пер. з фр. Ярина Тарасюк. Львів.
56. Рябова, Т. (1990). *Женщина в истории западноевропейского Средневековья*. Иваново.
57. Смирнова, Е., Рогач С. (1996). *Общественно-правовой и семейно-бытовой статус знатной женщины во Франции XI-XIV вв*. Мн.
58. Соболю, О. (2012). Суспільно-політичне становище жінки в епоху Європейського Середньовіччя. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки»*, 15, 112-119.
59. Федосик, В. (ред.). (1993). *Женщины – легенды*. Мн.
60. Шивельбуш, В. (2007). *Смаки раю: Соціальна історія прянощів, збудників та дурманів*. Пер. з нім. Юрка Прохаська. К.

61. Шмітт, Ж.-К. (2002). *Сенс жесту на Середньовічному Заході*. Харків.
62. Ястребицкая, А. (1978). *Западная Европа XI–XIII веков. Эпоха. Быт. Костюм*. М.
63. Gies, F. (2016). *Life in a Medieval City*. Harper Perennial.
64. Gies, F. (2017). *Life in a Medieval Village*. Harper Perennial.
65. Keen, M. (1991). *The Penguin History of Medieval Europe*. Penguin Books,
66. Leyser, H. (2002). *Medieval Women*. Orion Pub Co.
67. McDowall, D (2004). *All illustrated history of Britain*. L.